

UMDE DİNİ TETKİKLER DERGİSİ

UMDE JOURNAL OF RELIGIOUS INQUIRIES

Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 1 (Temmuz/July 2023): 058-085

Farsça Bir Tefsirde Arapça Meseller (Ravdu'l-Cinân Örneği)
Arabic Parables in a Persian Tafsîr (The Example of *Rawd Al-Jenân*)

Seyfullah Efe

Dr. Öğr. Üyesi, Ege Üniversitesi, Birgivî İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Arap Dili ve Belagatı Ana Bilim Dalı
Assistant Professor, Ege University, Faculty of Islamic Sciences, Basic Islamic Sciences, Department of Arabic Language and Rethoric
İzmir, Türkiye

seyfullah.efeg@ege.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-0296-0104>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Makale İşlem Süreci / Article Processing

Geliş Tarihi / Date Received: 13 Haziran/June 2023
Kabul Tarihi / Date Accepted: 11 Temmuz/July 2023
Yayın Tarihi / Date Published: 31 Temmuz/July 2023

Atıf / Citation

Efe, Seyfullah. "Farsça Bir Tefsirde Arapça Meseller (Ravdu'l-Cinân Örneği)". UMDE Dini Tetkikler Dergisi 6/1 (Temmuz/July 2023), 058-085. <https://doi.org/10.54122/umde.1313952>

İntihal / Plagiarism

Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Seyfullah Efe).

Yayıncı / Published by

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi/ Nevşehir Hacı Bektaş Veli University

Lisans Bilgisi / Lisence Information

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0

Öz

Meseller, insan ve toplulukların yaşamlarında bazı önemli olayları vurgulayan, sonraki nesillerin bunlardan haberdar olmasını sağlayan kültür aktarımı vazifesi gören sözel unsurlardır. Kur'ân-ı Kerîm Arap dilinde indiğinden onun içinde de cahiliye dönemi Arap kültüründe yerleşmiş bazı meselleri görmek mümkündür. Kur'ân-ı Kerîm, tüm insanlığa rehber ve hidayet kaynağı olarak indirilmiş, Arapça bir kitap olduğu için onu anlamada bazı sorunlarla karşılaşmış ve bu sorunları çözmek adına bazı çalışmalar yapılmıştır. Kimi çalışmalar onun dilsel yönüne yoğunlaşırken kimileri de anlam boyutunu, verdiği mesaj kısmını ön planda tutmuşlardır. Bazı ayetleri yorumlamada mesellerden yardım alan müfessirler olmuştur. Nitekim meseller hem dil hem de anlam boyutunun ortak olduğu kabul edilen öğelerdendir. Arapça konuşan toplumlar dışında Kur'ân-ı Kerîm'i anlama sorunu ortaya çıkınca tercüme tefsirler yazılmaya başlanmıştır. Bu çalışmada Şii-İmami çizgiye mensup bir müellif tarafından yazılan ilk Farsça tefsir olan *Ravdu'l-Cinân* esas alınarak bu tefsirdeki Arapça meseller ele alınmıştır. Tefsirde Farsça meseller olsa da Arapça mesellerin kullanımı ile belli bazı amaçlar gözetilmiştir. Bu meseller yoluyla kelimenin kökeni, etimoloji/sarf açısından kelimenin kalıbı ve nahiv ilmi açısından da kelimenin mahiyeti ve i'râbı, cümlede işgal ettiği yer gibi hususlar açığa kavuşturulmuştur. Ayrıca bunların dışında da ayette geçen kelime ile doğrudan ilişkisi olmasa da ya içinde geçtiği için ya da anlam olarak karşılması nedeniyle mesel kullanılmıştır. İşte tüm bu amaçlar örnekleriyle verilip değerlendirilecek, mesel kitaplarından asılları tahriç edilerek geçen diğer hususlar da ayrıca açıklanacak ve bir sonuçla çalışma sonlandırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Mesel, Farsça, Ebû'l-Fütûh Râzî, *Ravdu'l-Cinan*.

Abstract

Parables are rhetorical devices that highlight significant occurrences in peoples and communities' lives and act as a mechanism of cultural transmission, making them known to succeeding generations. The Qur'ân contains parables that were ingrained in the Arab culture of the Jahiliyyah period because it was revealed in the Arabic language. Because the Qur'ân was revealed as a source of guidance and direction for all humanity, and because it is an Arabic book, various challenges in comprehending it have arisen, and some efforts have been made to resolve these difficulties in understanding the meaning. While some research have concentrated on its linguistic aspects, others have prioritized its meaning and message. Some interpreters have used parables to help them comprehend certain verses. In reality, parables are among the elements that are considered to share both language and meaning dimensions. When it became difficult to read the Qur'ân outside of Arabic-speaking countries, prominent commentaries began to be translated or commentators began to write in foreign languages. This study is based on *Rawd al-Jinân*, which is not the first tafsîr written in Persian but the first Persian tafsîr written by a member of the Shi'ite-Imami line and deals with the Arabic parables in this tafsîr. Although the tafsîr is in Persian, the use of Arabic parables serves certain purposes. Through these parables, issues such as the origin of the word, the morphology of the word in terms of etymology/orthography, and the nature and irâb of the word in terms of the science of grammar and the place it occupies in the sentence have been explained. Apart from these, even though it is not directly related to the word mentioned in the verse, it is used either because it is mentioned in it or because it fulfills its meaning. All these purposes will be given and evaluated with examples, analyzed from the books of parables, other issues will be explained separately and the study will be concluded with a conclusion.

Key words: Tafsîr, Parable, Persian, Abû al-Fotouh Râzî, *Rawd al-Jenân*.

Giriş

Kuran-ı Kerim, tüm insanlığa gönderilmiş hidâyet kaynağıdır. Hitap ettiği kitlenin dünya ve ahiret saadetini temin için kimi zaman emir ve nehiy gibi üsluplarla kurallar

koymuş; kimi zaman da konuları daha açık hale getirip somutlaştırmak için kıssa ya da mesel kullanma yolunu tercih etmiştir.

Mesel, “bir şeyin benzeri, delili, vasıf, ibret, kıssa, halk arasında yaygınlık kazanmış atasözü türündeki söz” gibi anlamlara gelen (مثل) kelimesinden ya da “benzemek, benzeri olmak” manasındaki “müsûl” (مئول) kökünden türemiş bir sıfat olup “benzeyen” demektir.¹ Misl ve mesîl kelimeleri de bu anlamda kullanılır. Bir meseli benzeşen yeni bir durum için söylemeye “darbu’l-mesel”; açıklama ve pekiştirme amacıyla söz arasında mesel ve vecize zikretmeye de “irsâl-i mesel” denir. Hikmet, vecize ve deyim de bu bağlamda zikredilebilir.² Meseller, soyut fikirlerin somut örnek ve benzetmeler yoluyla zihinlerde yerleşmesini sağlar. Etkileme, ikna etme, nesilleri iyiye ve güzele yönlendirmedeki önemli rolleri sebebiyle başta Kur’an olmak üzere kutsal kitaplarda, peygamberlerin öğüt ve dualarında, tefsir kitaplarında, edebiyat eserlerinde bolca mevcuttur. Bu bağlamda elimizdeki makale mesellerin Kur’an-ı Kerîm tefsirinde hangi fonksiyonu icra ettiklerini ortaya koyma amacındadır.

Öncelikle makalemize örneklem olarak seçtiğimiz Farsça yazılmış bir tefsir olan *Ravdu’l-cinân* ve müfessir Ebû’l-Fütûh Râzî (öl. 554/1159) tanıtılacaktır. Müteakiben her bir mesel kullanım amacına göre alt başlıklara ayrılacaktır. Ele alınan meselin geçtiği ayetin meali verilecek, metni dipnota atılacak ve gerekli kelimeler sözlüklerden açıklanacaktır. Daha sonra müfessir tarafından serdedilen mesel konuyla ilgili klasik emsal kitaplarından tahriç edilerek müfessirin meseli kullanmadaki amacı belirtilecektir. Ayrıca konunun gidişatına göre şiir, hadis ya da başka ayetler de geçtiği takdirde onlar da tespit edilecek ve dipnotta referans gösterilecektir.

1. Ebû’l-Fütûh Râzî

Ülkemizde akademik çevrelerde ve kaynaklarda hiç tanınmayan bu müfessir, Şî-îmâmî mezhebi esasınca Farsça dilinde tefsir yazan ilk âlimdir. Kendisine eş-Şeyhu’l-îmâmu’l-Celîl, Kudvetü’l-Müfessirîn, Tercümân-ı Kelâmullâh, Cemâlüddîn gibi lakaplar verilen müfessirin adı Ebû’l-Fütûh el-Huseyn b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Huseyn b. Ahmed el-Huzâî en-Nişâbûrî er-Râzî’dir³.

¹ Ebû Abdurrahman Halîl b. Ahmed b. Amr Ferahîdî, *Kitâbü’l-ayn* (Dâru Mektebeti’l-Hilâl, ts.), “mesel”, 8/228; Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan el-Ezdî el-Basrî, *Cemheretü’l-luga* (Beyrut: Daru’l-ilm li’l-Melayîn, 1987), “mesel”, 1/432.

² İsmail Durmuş, “Mesel”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 2004), 29/291; İsmail Durmuş, “İrsâl-i Mesel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/450.

³ Hüseyin b. Ali b. Muhammed b. Ahmed el-Huzâî Ebû’l-Fütûh Râzî, *Ravdu’l-cinân ve ravhu’l-cenân*, ed. Muhammed Cafer Yâhîkî (Meşhed: Bünyâd-ı Pejûheşâyî İslâmî, 1408), 1/78; Ebû Cafer Reşîdüddîn Muhammed b. Alî İbn Şehrâşûb, *Meâlimü’l-ulemâ* (Necef: Matbaatü’l-

Doğum tarihi ile ilgili olarak kaynaklarda kesin bir bilgi yoktur. Yıl olarak tam bilinemesi de 480/1087 yılında doğmuş olabileceği tahmin edilmektedir. Ömrünün geneli Rey şehrinde geçen müfessirin ilim yolculuklarına baktığımızda hocalarından olan Ebû Ali et-Tûsî ile görüşmek ve ilminden istifade etmek için Necef'e gitmiş olduğu görülmektedir.

Hayatı hakkında çok az bilgiye sahip olduğumuz Ebû'l-Fütûh Râzî'nin vefat tarihi de tartışmalıdır. Çeşitli kanıtlar eşliğinde vardığımız sonuca göre vefat tarihinin h. 554 yılı olarak kabul ediyoruz.⁴ Müfessirin kabri ise şu an Tahran'a bağlı bir belde olan Rey'de⁵ ve bulunan Şah Abdulazim Külliye'sinin İmamzâde Hamza Sahnı'nda bulunmaktadır⁶.

Kendisinin yetişmesinde pay sahibi olanlar arasında Şeyh Ebu'l-Vefâ Abdülcebbâr b. Abdillâh b. Ali el-Mukri' er-Râzî (öl. 503/1109); Şeyh Ebu Ali Hasen b. Muhammed Tûsî (öl. 500/1106); Şeyh Ali b. Muhammed b. Ahmed Nişâbü'rî Râzî (öl.?).; Kâdî İmâdüddîn Ebû Muhammed b. Hasen Esterâbâdî (öl.?).; Cârullah Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî (öl. 538/1144) gibi ilim adamları vardır.⁷

Öte yandan Şeyh Müntecebüddin Ali b. Ubeydullah İbn Bâbeveyh el-Kummî er-Râzî (öl. 585/1189); Reşidüddin Muhammed b. Ali İbn Şehrâşûb el-Mâzenderânî (öl. 588/1192); Nasîruddîn Abdullah b. Hamza et-Tûsî (öl. 573/1177); Tacuddîn Muhammed b. Huseyn (öl. ?); Şerîf Şerefşâh b. Muhammed Eftasî (öl. ?) ve Ali b. Kutb Râvendî (öl. ?) gibi âlimlerin de yetişmesine vesile olmuştur.⁸

Müellif sadece tefsir alanında eser vermekle kalmayıp hadis ve İmamiyye fihri konusunda da eserler vermiştir. Bu eserler şunlardır:

1- *Ravhu'l-ahbâb ve rûhu'l-elbâb fi şerhi's-şihâb*. Muhammed b. Selâme el-Kuđâî'nin (öl. 454/1062) *Müsnedü's-şihâb* adlı eserine müfessirin yazdığı Farsça bir şerhtir.⁹

2- *Risâle-i Hüsnîyye*: Çok kıymetli ve meşhur bir eser olan bu risale, Şîa'nın imamet meselesi mihverinde yazılmıştır. Harun Reşid döneminde sonradan İslam'a giren Hüsnîye adındaki Şii bir cariyenin Ehl-i Sünnet âlimleriyle imamet ve diğer konuları tartışıp onlara galip gelmesini anlatır.¹⁰

Haydariyye, 1380), 141; Muhammed Hadî Marifet, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn fi sevbihi'l-kaşib* (Meşhed: el-Câmiatü'r-Radaviyye l'l-ulûmi'l-islâmiyye, 1418), 2/390.

⁴ Seyfullah Efe, *Klâsik Dönemde Sünnî-Şîî Tefsir Algısı (Nesefî-Râzî Örneği)* (Ankara: Akademisyen Kitapevi, 2021), 24.

⁵ Muhammed Bâkır b. Muhammed Takî b. Maksûd Alî el-Meclisî, *Bihârü'l-envâr* (Müessesetü't-Tab ve'n-Neşr, 1410), 90/192; İsmail Paşa Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn, esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1951), 1/312.

⁶ Mirzâ Abdullah Efendî, *Riyâzu'l-ulemâ* (Tahran: Matbaatü'l-Hayyâm, 1401), 2/156; Efe, *Klâsik Dönemde Sünnî-Şîî Tefsir Algısı*, 25.

⁷ Efe, *Klâsik Dönemde Sünnî-Şîî Tefsir Algısı*, 25.

⁸ Efe, *Klâsik Dönemde Sünnî-Şîî Tefsir Algısı*, 26-27.

⁹ Ali b. Ubeydullah Müntecebüddîn, *el-Fihrist*, ed. Seyyid Celaeddin Muhaddis Urmevî (Kum, ts.), 48; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mucemü'l-müellifîn: Terâcimü musannifî'l-kütübî'l-Arabiyye* (Beirut: Mektebetü'l-Müsenna, ts.), 2/1684.

¹⁰ Meclisî, *Bihârü'l-envâr*, 90/192; Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn, esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, 1/312.

3- *Risâle-i Yûhannâ*: Evvelen Hıristiyan olup sonrasında İslam'a giren Yûhannâ'nın ağzından anlatılan bir kurgudur. Yûhannâ, Müslüman olduktan sonra dört sünni mezhebi ve sonrasında İmamiyye'yi inceleyip hak mezheb olarak İmamiyye'yi tercih etmiştir.¹¹ Bu kitap, Radyüddîn b. Tâvûs'un (öl. 664/1266), zimmî Abdulhamid'in diliyle imamet meselesini anlattığı eseri *et-Tarâif fi ma'rifeti mezâhibi't-tavâif*'in üslubuyla yazılmıştır.¹²

4- *Tebşiratü'l-avâm fi'l-milel ve'n-nihal*: Milel ve Nihal türü eserlere bir örnektir. Müfessire nisbeti hakkında bazı sıkıntılar olsa da¹³ rical âlimleri aynı eserin aynı adla başka birine nisbet edilmesinin imkân dâhilinde olduğunu söylemektedirler.

5- *Tefsir-i Arabî*: Müfessir, tefsirinin mukaddimesinde bir topluluğun kendisinden tefsir yazmasını istediklerini söyledikten sonra onlara biri farsça diğeri Arapça olmak üzere iki tefsir yazmayı söz verdiğini söylemektedir.¹⁴ Ancak bu Arapça olanı ile ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur.

1.1. *Ravdu'l-Cinân ve Ravhu'l-Cenân*

Çalışmamızın ana kaynağı olan bu tefsir Farsça konuşulan bir coğrafyada yaşayan insanların dünya ahiret saadetleri için kutsal kitabımız Kur'ân-ı Kerîm'i anlamak amacıyla hem Arapça hem de Farsça yazabilen bir müfessir tarafından yazılmış bir eserdir. Bu tefsir, Fars coğrafyası denilen İran, Afganistan bölgesinde telif edilen ilk Farsça tefsir değildir.¹⁵ Ancak müfessirin yaşadığı bölge olan Rey kentinde ve civar bölgelerde Şîî/İmâmî akidesi egemen olduğu için böyle bir tefsirin yazılması zorunlu hale gelmiş; halkın ihtiyaçlarına bigâne kalınmamıştır. Neticede Ebû'l-Fütûh Râzî tarafından ilgili mezhebin görüşleri bağlamında ilk Farsça tefsiri kaleme alınmıştır.¹⁶ Bu tefsirin tanıtımı ve müfessirin burada izlediği tefsir yöntemi hakkında ayrıntıya girmeyeceğiz.¹⁷ Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de ve tefsirlerde geçen mesellerle ilgili yapılan çalışmaları da tek tek anlatmamak ve makalemizde özü yakalamak adına yapılan çalışmalara yeri geldiğince atıfta bulunacağız.¹⁸

¹¹ Efendî, *Riyâzu'l-ulemâ*, 2/173; Muhammed Muhsin Tahrânî Aga Büzürg, *ez-Zer'â ila tasânîfiş-Şîa* (b.y.: Matbaatü'l-Kada, ts.), 25/296.

¹² Tahrani, *ez-Zer'â*, 25/296.

¹³ Efe, *Klâsik Dönemde Sünnî-Şîî Tefsir Algısı*, 26.

¹⁴ Ebû'l-Fütûh Râzî, *Ravdu'l-Cinân*, 1/2.

¹⁵ Efe, "Kur'ân'ın Farsçaya tercümesi ve İlk Farsça Tefsirler", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/37 (2013), 224.

¹⁶ Ebû'l-Fütûh Râzî, *Ravdu'l-cinân*, 1/2; Efe, *Klâsik Dönemde Sünnî-Şîî Tefsir Algısı*, 32.

¹⁷ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgiler için bkz. Efe, *Klâsik Dönemde Sünnî-Şîî Tefsir Algısı*.

¹⁸ Ayşe Seyithanoğlu, *Maksatları ve Mesajları Bakımından Kuran Meselleri* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 10-11.

2. *Ravdu'l-Cinân* Tefsirinde Meseller

Ebû'l-Fütûh Râzî, “Allah, gerçeği açıklamak için bir sivrisineği hatta ondan daha küçüğünü misal vermekten çekinmez”¹⁹ ayetinin tefsirinde darb-ı meselin, teşbih yoluyla bir hali anlatmak için başka bir hali kullanmak olduğunu ifade eder. Bu meyanda, “Allah, size kendinizden bir örnek verdi”²⁰ ayetine, “Allah, sizi vafetti, açıkladı” anlamını veren müfessir, “darb” (ضرب) kelimesini açıklar ve mesel kelimesine geçer. Mesel ile misl kelimelerinin şebih ile şibh gibi aynı anlama sahip olduklarını belirttikten sonra teşbih ile temsilin de benzer olduklarını beyan ederek buradaki açıklamasını bitirir. Buna benzer açıklamaları, mesellerin niçin kullanıldıklarını ve ayeti anlamadaki fonksiyonlarını ilgili ayetlerde tekrar eder.²¹ Ebû'l-Fütûh Râzî, Farsça olarak yazdığı tefsirinde hem Arapça hem de kendi ana dilinde kullanılan mesellerden de yararlanmıştı. Ancak Farsça meselleri başka bir çalışma konusu olarak işlemeyi uygun görüyoruz.

2.1. Mesellerin Kullanım Amaçları

Müfessirin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verdikten sonra ana konumuza yani *Ravdu'l-cinân* adlı tefsirde değinilen mesellere ve onların kullanım amaçlarını açıklamaya geçebiliriz. Başta da belirtildiği üzere mesel, soyut olanın akla daha yakın kılınması amacıyla somutlaştırma metodunun fonksiyonel hale getirilmesidir. Söz konusu metodun kullanım amaçlarına bakıldığında da kelimenin tabii anlamını açıklama, kelimenin sahip olduğu anlamlardan birini tercih etme, ayette geçen kelimenin i'râbını ortaya koyma, kelimenin sarf ilmine göre kalıbını açıklama, ayette anlatılan durumun günlük hayattaki yansımalarını belirtme vb. gibi amaçlara matuf olarak mesellerin kullanıldığını görürüz.

2.1.1. Kelimenin Sözlük Anlamını Açıklama

Müfessir, “Onlar, kurtuluşa ermişlerdir”²² ayetinde geçen “felâh” (فلاح) kavramını açıklarken felâh ve fevz lafızlarının eş anlamlı olduğunu ve ilgili kelimenin sözlük anlamının “yarmak” ve “koparmak” manasına geldiğini belirtir. Bu yüzden çiftçiye “fellâh”, alt dudağı

¹⁹ el-Bakara 2/26: “إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْخِجِي أَنْ يُضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةٌ فَمَا فَوْقَهَا...”

²⁰ er-Rûm 30/28: “ضَرَبَ لَكُمْ مَثَلًا مِنْ أَنْفُسِكُمْ...”

²¹ Ebû'l-Fütûh Râzî, *Ravdu'l-cinân*, 1/176-177.

²² el-Bakara 2/5: “...أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ...”

yarık kişiye de “eflah” adı verildiğini ifade ederek²³ konuyla ilgili (الْحَدِيدُ بِالْحَدِيدِ يُفْلَحُ)²⁴ meselini de serdeder. Bu mesel, kültürümüzde “Dinsizin hakkından imansız gelir.” şeklinde kullanılmaktadır. İlgili mesel, acıması olmayan zorba kişilerin hakkından yine o derece güçlü ya da daha kuvvetli birilerinin geleceğini ifade etmektedir. Râzî bu meselde sadece felah kelimesinin tabii anlamına vurgu yapılan bir meseli kullanmıştır.²⁵

Râzî, “*Hani, Rabbin meleklere, “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” demişti.*”²⁶ ayetinde geçen halife kelimesinin türediği h-l-f kökünü incelerken onun fiil, isim vb. türevlerini açıkladıktan sonra bu kökten türeyen “half” (حَلْفٌ) lafzının anlamlarından birinin “geride bırakılan-iyi ya da kötü- nesil” olduğunu “*Onlardan sonra bir nesil geldi. Namazı terkettiler, şehvetlerine uydular*”²⁷ ayetiyle delillendirir. Kelimenin diğer bir anlamı ise “kötü söz” veya “hatalı söz” demektir. İşte bu anlamı ortaya koymak isteyen müfessir de (سَكَتَ أَلْفًا) (وَوَ نَطَقَ حَلْفًا)²⁸ meselini kullanmıştır.²⁹ Bu mesel, uzun zaman boyunca susup sonrasında da konuşunca hata yapan, pot kıran insanlar hakkında serdedilmiştir.³⁰

“*Allah, onları hiçbir şeyi göremez bir durumda karanlıklar içerisinde bırakmıştır*”³¹ ayetinin tefsirinde “zulümât” kelimesinin zulüm lafzından türediğini belirten Ebû'l-Fütûh Râzî zulmün sözlükte eksiklik, noksanlık³² anlamına geldiğini ifade ederken bu anlamı “*Her iki bahçe de meyvelerini verdi. Hiçbir şeyi de eksiltmedi*”³³ ayetiyle de desteklemiş ve bu meyanda (مَنْ أَشْبَهَ أَبَاهُ فَمَا ظَلَمَ)³⁴ meselinden istifade etmiştir. Çocuğun babasına benzemesindeki realiteye işaret edilen bu meselle aslında herhangi bir töhmet bulunmadığı, aslının nesebinin sahih olduğu da vurgulanır. Kültürümüzde “Hık demiş babasının burnundan düşmüş”³⁵ sözü bu mesele karşılık sayılabilir. Burada mesel kullanımının amacı yine ayette geçen kelimenin sözlük anlamına işaret etmektir.

²³ Ebu Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzibü'l-luga*, ed. Abdusselam Muhammed Hasan (Kahire: ed-Daru'l-Mısıriyye, 1964), “felah”, 5/47.

²⁴ Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm b. Abdullâh el-Herevî, *el-Emsâl* (b.y.:y.y., 1400), 96; Ebû'l-Hayr Zeyd b. Abdullâh b. Mesûd İbn Rifâa el-Hâşimî. *el-Emsâl* (Dimaşk: y.y., 1423), 53.

²⁵ Ebû'l-Fütûh Râzî, *Ravdu'l-cinân*, 1/111.

²⁶ el-Bakara 2/30: “وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً...”

²⁷ Meryem 19/59: “فَخَلَفَ مِنْ بَدْيِهِمْ خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلَاةَ...”

²⁸ İbn Rifâa, *el-Emsâl*, 155.

²⁹ Ebû'l-Fütûh Râzî, *Ravdu'l-cinân*, 1/198.

³⁰ Ebû Ubeyd, *el-Emsâl*, 55.

³¹ el-Bakara 2/17: “...وَتَرْكَبُهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ...”

³² Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, “zulm”, 8/163; Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen İbn Dureyd el-Ezdî, *Cemheretu'l-luğa* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyi'n, 1408), “zulm”, 2/934.

³³ el-Kehf 18/33: “...آتَتْ أَكْثَرَهَا وَلَمْ تَنْظِلْمِ مِنْهُ شَيْئًا...”

³⁴ Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb Câhız, *el-Hayevân* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424), 1/332; Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdullâh el-Askerî, *Cemheretu'l-emsâl* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 2/28.

³⁵ İlhan Ayverdi, *Misallî Büyüklük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2010), 534.

Râzî, “*İşte bunlar, Allah’ın koyduğu sınırlardır*”³⁶ ayetinde geçen hudûd kelimesini tahlil ederken fiil kökenini ve isim türevlerini ortaya koyar. “Haddâd” (حدّاد) kelimesinin hem demirci hem de zindancı anlamına geldiğini söyler. İkinci yani zindancı anlamını tekid etmek için ise şu meseli kullanır: “Artık azab meleğiyle zindancıyı sen kıyasla!” (تقيس الملائكة) (بالحدّادين).³⁷ Burada h-d-d maddesinin anlamlarından biri olan engellemek manasının ileri çıktığını söyleyen müfessir, meleklerin cehennemden çıkmak isteyenlere engel oluşunu zindancıların da çıkmak isteyen mahkûmları engellemesine benzetir.³⁸ Meselin kullanımı, kelimenin sahip olduğu anlamlardan birini vurgulamaktır.

“*Onlarla yüzleri dağlanır*”³⁹ ayetinin tefsirini yapan Râzî dağlamak/كوى fiilinin masdarı olan “*key*” sözcüğünü meselin içinde geçmesi itibariyle o çerçevede açıklama yoluna gitmiştir. Nitekim mesel, “Son çare, dağlamaktır” (آخر الداء الكي)⁴⁰ şeklindedir. Bu mesele eserlerinde yer veren yazarlar, dert anlamına gelen “dâ” (داء) lafzını dil âlimlerinin doğru bulmadığını doğru olanın da “deva” (دواء) kelimesi olması gerektiği şeklinde itiraza da yer verirler. Burada müfessir, meselin bütün çareler tükendikten sonra ve bütün ilaçlar kullanıldığı halde bir iyileşme olmaması halinde son çare olarak dağlama yapılması anlamına geldiğini belirtir. Bir diğer açıklama ise her türlü sulh, müdârâ gibi iyi geçinme yollarının tükenmesi ve anlaşmazlığa gidilmesi hatta savaştan başka yöntemin kalmaması durumunda da “Artık savaştan başka yol kalmadı” anlamında bu mesel kullanılmaktadır. Râzî, bu meseli kelime açıklaması amacıyla kullanmıştır. İlgili kelimenin kökeni hakkında kullanılan bir diğer mesel ise (قد يضرب العير والمكواة في النار)⁴¹ şeklindedir. İfadede geçen “dağlama aleti” (المكواة) kelimesi dağlamak anlamındaki fiilden türetilmiş ism-i alet vezninde bir kelimedir. Bu ifade, korktuğu şeyle göz göze gelince kişinin halden hale geçmesine mesel olarak verilmiştir. Bu mesel de yine Râzî tarafından aynı amaca matuf olarak kullanılmıştır.⁴²

“*O, söz söylemede bana üstün geldi*”⁴³ ayetini yorumlayan müfessir, bu âyetteki (عزّ) fiilinin galip gelme, yenme anlamına⁴⁴ sahip olduğunu belirttikten sonra bunu destekleme

³⁶ el-Bakara 2/187: “...تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ...”

³⁷ Ebû Hilâl el-Askerî, *Cemheretu'l-emsâl*, 1/268; Ebû'l-Fadl Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm en-Nisâbü'rî el-Meydânî, *Mecmau'l-emsâl* (Beirut: Dâru'l-Marife, ts.), 1/136.

³⁸ Ebû'l-Fütûh Râzî, *Ravdu'l-cinân*, 3/60.

³⁹ et-Tevbe 9/35: “...فَتَكُونُ بِهَا جَنَاهُمْ...”

⁴⁰ İbn Dureyd, *Cemheretu'l-luga*, 1/167; Ebû Hilâl el-Askerî, *Cemheretu'l-emsâl*, 1/97.

⁴¹ el-Mufaddal b. Seleme b. Âsım ed-Dabbî. *Emsâli'l-arab*, ed. İhsan Abbas (Daru'r-Râidi'l-Arabiyye, 1983), 115; Ebû Ubeyd, *el-Emsâl*, 309.

⁴² Ebû'l-Fütûh Râzî, *Ravdu'l-cinân*, 9/232.

⁴³ Sâd 38/23: “...وَعَزَّنِي فِي الْخِطَابِ...”

⁴⁴ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, 1/76.

babında Arapların “Yenen ganimeti alır” (مَنْ عَزَّ بَيَّ)⁴⁵ meselini serdeder.⁴⁶ Buradaki amaç fiilin sözlük anlamını daha iyi ifade etmektir.

Görüldüğü üzere Râzî yukarıdaki altı ayette geçen fiil ya da isimlerin anlamını vurgulamak ve daha iyi kavranmasını sağlamak için meselden örnek verme metodunu kullanmıştır.

2.1.2. Ayette Geçen Kelimenin Nahiv ve Sarf Açısından Tahlili

Açığa çıkarma, vuzuha kavuşturma, beyan etme gibi anlamları olan i'râb⁴⁷, arap dilinin önemli hususlarından biridir. Gramer terimi olarak i'râb, başına gelen âmil nedeniyle kelime sonlarının lafzî veya takdîrî olarak değişmesini konu alır.⁴⁸ Ebû'l-Fütûh Râzî de tefsirinde bazı i'râb açıklamalarına yer vermiş konuyu Farsça konuşan muhataplarına daha iyi anlatmayı amaçlamıştır. Bu meyanda kelimenin i'râbını daha iyi vurgulamak adına meselleri kullanmayı tercih etmiştir.

“*Hacc, bilinen aylardır*”⁴⁹ ayetini tefsir eden Râzî, ifadede bir düşüklüğün/hazfin bulunduğu dikkat çeker. Buna göre tamlanan/muzaf hazfedilerek yerine muzaf ileyh/tamlayan getirilmiş ve bir anlam değişikliği ortaya çıkmıştır. Bu türden muzaf haziflerinin “*Köye sor*”⁵⁰ ve “*Rabbin geldi*”⁵¹ ayetlerinde de görüldüğüne işaret eden müfessir, olması gerekenin “Köy (halkın)a sor” ve “Rabbin(in emri) geldi” şeklinde tamlayanı takdir edilmiş cümleler olduğunu beyan eder. Yani âyet “Haccın vakti, bilinen aylardır” olarak anlaşılmalıdır. Bu nahiv/i'râb olgusunu desteklemek için de “Yaz/av iki ay, kış üç ay” (إنما إحصاء شهرين الصيفي، وإنما الطيلسان ثلاثة أشهر)⁵² meselini alıntılar. Yani yaz/av zamanı iki ay, kışın taylasan giyilecek zaman üç aydır şeklinde vakit veya zaman kelimelerini muzaf kabul etmişlerdir.⁵³ Görüldüğü gibi nahiv ilminin bir konusuna açıklık getirmek için meselden istifade edilmiştir.

“*...Bana yaşlılık gelip çatmışken...*”⁵⁴ ayetini i'râb açısından ele alan müfessir, bu ayette bir taklîb olduğunu/kelimelerin yer değiştirdiğini dile getirir. Aslında olması gereken “...ben

⁴⁵ ed-Dabbî, *Emsâli'l-Arab*, 83; Ebû Hilâl el-Askerî, *Cemheretu'l-emsâl*, 2/288.

⁴⁶ Ebû'l-Fütûh Râzî, *Ravdu'l-cinân*, 16/267.

⁴⁷ el-Ezherî, *Tehzibü'l-luga*, “arab”“, 2/218; Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhitü'l-a'zam fi'l-luga*, ed. Yahya el-Hişab (Kahire: Câmîatu Devli'l-Arabiyye el-Munazzamatü'l-Arabiyye li't-Terbiye ve's-Sekâfe ve'l-Ulum, 1996), “arab”, 2/126.

⁴⁸ Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî en-Nahvî İbnu's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-Nahv* (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, ts.), 1/44.

⁴⁹ el-Bakara 2/197: “الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّغْلُوبَاتٌ...”

⁵⁰ Yûsuf 12/82: “وَسَأَلِ الْقَرْيَةَ...”

⁵¹ el-Fecr 89/22: “وَجَاءَ رَبُّكَ...”

⁵² Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân (Tefsîru's-Sa'lebî)* (Cidde: Dâru't-Tefsîr, 2015), 5/146.

⁵³ Ebû'l-Fütûh Râzî, *Ravdu'l-cinân*, 3/105.

⁵⁴ Âl-i İmrân 3/40: “...وَقَدْ بَلَغْتَ الْكِبَرِ...”

yaşlılık çağına ulaşmışken ...” (وَقَدْ بَلَغْتُ الْكِبَرِ) şeklindedir. Arap üslubunda da böyle kullanımların olageldiğini söyleyen Râzî, bunun için (إذا ظَلَعْتَ الشَّعْرَى اسْتَوَى الْعُودُ عَلَى الْحِزْبَاءِ)⁵⁵ “Şi'râ⁵⁶ yıldızı çıkınca bukalemun ağacın üzerine dikildi” deyimini kullanır. Bu mesel doğrudan tercüme edildiğinde “Ağaç bukalemunun üzerine dikildi” anlamına sahip olsa da kelimeler arasındaki taklîb denilen uygulama nedeniyle ayetteki gibi anlamlı bir ifadeye kavuşmak adına “Bukalemun, ağacın üzerine dikildi” (استوى الحِزْبَاءِ عَلَى الْعُودِ) şeklinde tercüme edilmektedir. Arapça aslında fail ile mefulün yeri değiştirilmiş fail sona alınarak harf-i cer ile kullanılmıştır. Ebû'l-Fütûh Râzî yukarıdaki ayette de sözdizimi açısından aynı durumun varlığını isbat amacıyla bu meseli kullanmıştır.⁵⁷

“Sadece benden korkun!”⁵⁸ ayetinde “iyyâ” (يَا) ön ekinin muttasıl mansup zamire bitişmesini ve anlamda hasır ifade edişini anlatan müfessir, “Yalnız sana tapar, senden yardım isteriz”⁵⁹ ayetiyle konuyu örneklendirir. Ardından bu kullanımın ve anlamdaki hasrın Arapçada görülen bir üslup olduğunu da Sehl b. Fezâre et-Tâî'nin sevdiği kıza duygularını doğrudan anlatamadığı için yakınlarından birine söylüyormuşçasına şiir okuyarak bu kıza mesaj gönderdiği şiirin içinde geçen ve meselleşen “Kızım! Sana söylüyorum, gelinim sen anla!” (إِيَّاكَ أَغْنِي وَأَسْمَعِي يَا جَارَهَ)⁶⁰ ifadesinde de aynı vurgunun yapıldığını belirtir.⁶¹ Bu aynı zamanda bir şeyi başkasına söylüyormuş gibi yaparak asıl söylenmek istenen kimseye ima yoluyla anlatmayı da ifade eder.⁶²

“Şayet Allah'ın size olan fazlı ve rahmeti olmasaydı ...”⁶³ ayetinde bulunan şart edatı “lev lâ” (لولا) nın cevabının mahzuf olduğunu söyleyen Ebû'l-Fütûh Râzî, bu cevabın “helak olurdunuz” ya da “azabı hak ederdiniz” şeklinde olacağını beyan eder. Cevabın hafz olmasının ya da zikredilmemesinin Kuran'da da kullanılan bir üslup olduğunu “Eğer Kur'an kendisiyle dağların yerlerinden koparılıp yürütüldüğü bir kitap olsaydı...”⁶⁴ ayetiyle örneklendiren Râzî arap dilinde de böyle bir üslubu “Bari bana bilezikli bir hanım tokat atsaydı...” (لَوْ ذَاتٌ سَوَارٍ لَطَمْتَنِي...)⁶⁵ meseliyle örneklendirmiştir.⁶⁶ Nitekim meselin hikayesine

⁵⁵ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî et-Taberî, *Câmiü'l-beyân fi te'vîli âyi'l-Kur'ân* (Daru'l-Fikr, 1995), 16/273; Ebû'l-Munzir Seleme b. Muslim b. İbrâhîm es-Suhârî, *el-İbâne fî'l-Luğati'l-'Arabiyye* (Meskat: y.y., 1420), 1/231.

⁵⁶ Murat Sülün, “Şi'râ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/180.

⁵⁷ Ebû'l-Fütûh Râzî, *Ravdu'l-cinân*, 4/311.

⁵⁸ en-Nahl 16/51: “...فَيَايَ فَازْهَبُونَ...”

⁵⁹ el-Fatiha 1/5: “إِيَّاكَ تَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ”

⁶⁰ ed-Dabbî, *el-Fâhîr* (b.y.: y.y., 1380), 158; Ebû Hilâl el-Askerî, *Cemheretu'l-emsâl*, 1/38.

⁶¹ Ebû'l-Fütûh Râzî, *Ravdu'l-cinân*, 12/248.

⁶² Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 705.

⁶³ Nûr 24/10: “وَلَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ...”

⁶⁴ er-Ra'd 13/31: “وَلَوْ أَنَّ قُرْآنًا سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ...”

⁶⁵ Ebû Zeyd Saîd b. Evs Ebû Zeyd el-Ensârî, *en-Nevâdir fî'l-luğa* (b.y.: y.y., 1401), 270; Ebû Ubeyd, *el-Emsâl*, 268.

⁶⁶ Ebû'l-Fütûh Râzî, *Ravdu'l-cinân*, 14/102.

baktığımızda kendine denk olmayan hatta daha aşağı konumda bulunan bir hasmından haksızlık gören birinin bu sözleri söylediğini görürüz. Ayette de muhtemel bir cevap takdiri olduğu bu meselle desteklenerek şartın cevabının mahzup olabileceği vurgulanmıştır.

“İnsan o zifiri karanlıkta elini çıkarsa göremeyecek gibidir.”⁶⁷ ayetinin tefsirinde Râzî, Müberred’e ait olan “Karanlıktan dolayı neredeyse seni göremeyecektim” (مَا كِدْتُ أَرَكَ مِنْ) (الظُّلْمَةِ) ifadesini delil getirerek kişinin karanlık bir ortamda ancak olanca bir gayret harcadıktan sonra elini görebileceğini ifade eder. Diğer bir görüşe göre de mukarabe fiili olan “كاد”nin eklendiği görme fiili için görmeye yaklaşmakla birlikte görememek anlamını verdiği de söylenmiştir. İşte bu anlamı teyid etmek için müfessir şu meselden yararlanır: “Damat neredeyse emir olacak, devekuşu da neredeyse uçacak” (كَادَ الْعُرُوسُ يَكُونُ أَمِيرًا وَكَادَ النِّعَامُ يَطِيرُ)⁶⁸ Bu mesel, meydana gelme alametleri görüldüğü halde gerçekleşmeyen ya da çok yaklaşan olaylar hakkında kullanılır. Müfessirin bunu kullanma amacı, nahiv ilminde mukarabe/ fiillerinin ne anlama geldiğini ve ayete ne gibi anlamlar kattığını belirtmektir.⁶⁹

“Biz, böylece İbrahim’e göklerin ve yerin hükümranlığını gösteriyorduk”⁷⁰ ayetinin tefsirini yaparken “melekût” (مَلَكُوتٍ) lafzını etimolojik açıdan inceleyen Râzî, melek lafzının sonundaki vav ve tâ harflerinin aslî kök harfi olmadığını ve eklendikleri kelimenin anlamına abartı/mübalâğa kattıklarını söyler. Ayrıca bu kelimenin bu vezinde tek olmadığını rahamût, ceberût ve rehebût gibi faalût vezninden türetilen diğer farklı kelimelerin de varlığından bahseder. İçinde bu türden kelimelerin geçtiği bir meselle konuyu bitirir: “Senin etrafa korku salman, bağışlamandan daha iyidir.” (رَهْبُوتٌ خَيْرٌ مِنْ رَحْمَتٍ)⁷¹ Bu meselde vurgulanmak istenen mesaj, korkuyla itaat edenlerin işlerini sevgiyle itaat edenlere nazaran daha iyi yaptıklarıdır. Râzî bu meseli kullanırken ayette geçen kelime veznini başka örneklerle desteklemeyi gaye edinmiştir.⁷²

Sarf başlığında verilebilecek bir örnek de ezdâd bahsindedir. Kelimenin yazımı aynı olmakla birlikte açık-kapalı, almak satmak gibi doğrudan zıt anlamları içinde barındıran lafızlara ezdâd adı verilir.⁷³ Bu lafızlar, arap dilinin zenginliğini gösteren söz varlıklarındandır. Eşsesli lafızdan farkı eşseslilerin en az iki olmak üzere çok sayıda anlamı

⁶⁷ Nûr 24/40: “إِذَا أَخْرَجَ يَدَهُ لَمْ يَكِدْ يَرَاهَا...”

⁶⁸ Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Ezdî el-Mubberred, *el-Muktedab* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ts.), 3/74; Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, 2/162.

⁶⁹ Ebû'l-Fütûh Râzî, *Ravdu'l-Cinân*, 14/162.

⁷⁰ el-En'âm 6/75: “وَكَذَلِكَ نُزِّيَ إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ...”

⁷¹ el-Ezherî, *Tehzibü'l-luga*, “rahb”, 4/47; İbn Dureyd, *Cemheretu'l-luga*, “rahb”, 1/332; Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, 1/288.

⁷² Ebû'l-Fütûh Râzî, *Ravdu'l-cinân*, 7/342.

⁷³ Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım İbnu'l-Enbârî, *el-Ezdâd* (b.y.: y.y., 1407), 1.

varken; bu tür ezdad lafızların sadece birbirine zıt iki anlamı vardır. Hangi anlamın kastedildiği de bağlamdan anlaşılabilir.

Mesela müfessir “*Ve bunda Rabbiniz tarafından sizin için büyük bir sınamanın olduğunu hatırlayınız*”⁷⁴ ayetinde geçen “belâ” (بَلَاءٌ) lafzının anlamlarını sayarken onun hem mihnet ve meşakkat anlamında olduğunu hem de imtihandan kurtuluş, nimet manasına geldiğini söylemektedir. Buna göre kelime ezdad sayılmaktadır. Bu ifadelerden sonra kelimenin diğer ayetlerdeki kalıplarına yer veren müfessir ilgili kelimenin hem imtihan anlamını hem de nimet anlamını (البلاء ثم الثناء) meseliyle destekler. Yani kelimenin nimet anlamını alırsak mesele “Önce nimeti gör, sonra şükret!” anlamı verilir. Öte yandan bela kelimesine fitne, imtihan anlamını verirsek de “Önce karşındakini tart/sına, sonra onu methet!” şeklinde meseli anlamak mümkündür. Bu bağlamda yani kelimenin deneme/sınama anlamı söz konusu olunca Râzî şu deyimini de destek mahiyetinde serdedir: (اخْبُرْ ثَقْلَهُ)⁷⁵ Buna göre “Dilediğin kişiyi deneyebilirsin. Ama sonrasında hoşuna gitmeyecek yönleri aranızı bozar.”⁷⁶

Ebû'l-Fütûh Râzî, “*Allah yolunda bana kimler yardımcı olacak?*”⁷⁷ ayetinde “ilâ” (إِلَى) harf-i cerinin “mea” (مَعَ) zarfı anlamında kullanıldığını belirtir. Çünkü ilâ harf-i ceri gaye anlamı taşıırken yani ismin “-e” halini anlatmaktayken burada maiyyet belirtmesi için kullanılmıştır. Müfessir aynı kullanımın bulunduğu “*Yetimlerin mallarını kendi mallarınızla birlikte yemeyin!*”⁷⁸ ayetini buna delil getirir. Bunu daha iyi açıklamak ve Arap edebiyatında mevcut olan bir üslup oluşunu isbat etmek için Râzî şu meselden yararlanır: “Birkaç deve birkaç deveye eklenirse sürü olur” (الدَّوْدُ إِلَى الدَّوْدِ إِبْلٌ).⁷⁹ Kültürümüzdeki “Damlaya damlaya göl olur” ya da “Her çok azdan olur” atasözlerinin aynı duruma karşılık geldiği söylenebilir. Yazar burada Arapçada tazmin konusunun bir alt başlığı olan harf-i cerlerin birbiri yerine kullanılabileceğini⁸⁰ dile getirmiş ve örneklendirmiştir.⁸¹

“*Ardından da ona cehennem vardır/Önünde de cehennem vardır...*”⁸² ayetinin tefsirinde ard, arka gibi anlamlara gelen “verâe” (وَرَاءَ) kelimesinin yukarıdaki iki örnekte geçenler gibi ezdâddan olduğunu dile getiren Râzî, lafzın hem ön hem de arka anlamlarına

⁷⁴ el-Bakara 2/49: “... وَ فِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِّنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ”

⁷⁵ Ebû Hilâl el-Askerî, *Cemheretu'l-Emsâl*, 1/105; Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, 2/363.

⁷⁶ Ebû'l-Fütûh Râzî, *Ravdu'l-cinân*, 1/274.

⁷⁷ Âl-i İmrân 3/52: “...مِنَ النَّصَارَى إِلَى اللَّهِ...”

⁷⁸ en-Nisâ 4/2: “...وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَى أَمْوَالِكُمْ...”

⁷⁹ Ebû Ubeyd, *el-Emsâl*, 101; Ebû Hilâl el-Askerî, *Cemheretu'l-emsâl*, 1/462.

⁸⁰ İsmail Durmuş, “Tazmin”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tazmin--dil-edebiyat#1> (03.06.2023).

⁸¹ Ebû'l-Fütûh Râzî, *Ravdu'l-cinân*, 4/340.

⁸² İbrahim 14/16: “...مِنَ وَرَائِهِ جَهَنَّمَ...”

muhtemel olduğunu söyler. Arka anlamının daha uygun olduğunu da ekler ama yine de ön, ileri manasını tercih ederek ayette zikredilen cehennem kişinin önünde, ilerleyeceği yolda olduğunu belirtir. Bu anlamı da “Ölüm herkesin önünde/başında” (الموتُ مِنْ وَرَاءِ كُلِّ أَحَدٍ)⁸³ meseliyle açıklar. Bu meselde ve ayette geçen kelimeye “ön” anlamının verilebileceğini ise “...Çünkü onların ilerisinde/varacakları yerde öyle bir kral vardı ki ...”⁸⁴ ayetiyle destekler.⁸⁵

Görüldüğü üzere yukarıda verilen ayetlerin açıklamasında kullanılan meseller kimi zaman kelime veznini açıklamada kullanılırken kimi zaman da geçen ifadenin nahiv ilmi açısından neye karşılık geldiğini, hangi anlamlara sahip olduğunu belirtme amacı güdülmüştür.

2.1.3. Ayetin Anlamını Destekleme

Tefsir metodolojisi açısından en sağlam tefsir yöntemi Kur’ân-ı Kerîm’in yine bir Kur’ân ayetiyle açıklanmasıdır. Bir yerde kapalı olan husus başka ayette açıklanmakta; Kur’ân-ı Kerîm’de açıklanmayan bir husus sünnet deliliyle tefsir edilebilmektedir.⁸⁶ Bu iki ana kaynağın yanında kıraat, şiir, meseller, fıkıh, kelim ilminin verileri ve daha pek çok malumat ayetleri yorumlamada dikkate alınan unsurlardandır. Bu başlık altında da mesellerin ayeti anlamaya ve okuyucunun zihninde olayı somutlaştırmaya ne gibi katkıları olduğuna dair örnekler sunulacaktır.

Müfessir, “...kıskançlıklarından...”⁸⁷ ayetindeki “hased” (حَسَدًا) kelimesinin tefsirinde bu lafzın mahzuf bir fiilin meful-ü lehi⁸⁸ olduğunu söyler. Devamında hasedin anlamlarını sıraladıktan sonra Hz. Peygamber tarafından yapılmış olan bir hased tanımına yer verir: “Hased, tıpkı ateşin odunu yemesi gibi iyilikleri yer bitirir.”⁸⁹ Ayetin hadisle tefsiri uygulamasından sonra Râzî, hasedin sosyal hayattaki yansımalarına vurgu yapmak ve ayette geçen kavramı daha da bilinir hale getirerek bu karaktere sahip kişilerdeki bazı olumsuz özellikleri belirtmek adına “Hasedçi, asla adam olmaz” (الْحَسُودُ لَا يَسُودُ)⁹⁰ meselini kullanmıştır.⁹¹ Nitekim kardeşindeki iyi bir varlığa gıpta ile imrenerek bakmayı kendisine

⁸³ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, “verâe”, 3/161; İbn Dureyd, *Cemheretu'l-luğa*, “verâe”, 3/1368.

⁸⁴ el-Kehf 17/79: “..وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ..”

⁸⁵ Ebû'l-Fütûh Râzî, *Ravdu'l-cinân*, 11/262.

⁸⁶ Ebu'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiyye, *Mukaddime fî usuli't-tefsir* (Beyrut: Daru Mektebeti'l-Hayat, 1980), 39.

⁸⁷ el-Bakara 2/109: ...حَسَدًا...

⁸⁸ Meful Leh: Eylemin yapılış nedenini açıklayan ve cümlelerin fiiliyle aynı kökten olmayan masdardır. Bk.. İbnu's-Serrâc, *el-Usûl fî'n-Nahv*, 1/195.

⁸⁹ Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce* (b.y.: Dâru İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye, ts.) Zühd, 22; Suleymân b. el-Es'as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd* (Delhi: el-Matba'atu'l-Ensâriyye, 1323) Edeb, 52.

⁹⁰ Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, 1/230; Ali b. Muhammed b. Abbas Ebû Hayyan et-Tevhidi, *el-Besair ve'z-zehair* (Dâru Sadır, 1988), 4/171.

⁹¹ Ebû'l-Fütûh Râzî, *Ravdu'l-cinân*, 2/108.

yediremeyen hased/kıskançlık illetine tutulmuş birisi ancak kışkırdığı kişiye verilmiş olan nimetin, imkânın ortadan kalkmasıyla rahata erebilir. Bu da hem ferdi hem de toplumu çıkmaza sürükler.

Müfessir, “*Onlar dediler ki: “Cennete Yahudi veya Hıristiyanların dışında asla hiçbir kimse girmeyecektir”*”⁹² ayetinin tefsirinde Yahudi ve Hıristiyanların, aralarındaki onca düşmanlık ve çelişkiye rağmen kendi dinlerini nesh ettiği gerekçesiyle Hz. Peygamber’e karşı omuz omuza dayanışma gösterdiklerini ifade eder. Durumu açıklayıcı olması ve ayetin yorumuna açılım getirmesi adına Râzî “Düşmanımın düşmanı dostumdur” diye bizim kültürümüze aktarılabilir olan “Zor anlarda küçük tartışmalar ortadan kalkar” (عِنْدَ الشَّدَائِدِ) ⁹³ meselini kullanır. Düşmanlar ya da aralarında tartışma yaşayan kişi ya da gruplar menfaat birliği oluşması durumunda aralarındaki husumeti bırakıp birleşerek aynı hedefe karşı omuz omuza mücadele ederler.⁹⁴

Ebû'l-Fütûh Râzî, “*.. Vay haline o kişilerin ki kendi elleriyle kitabı yazıyorlar..*”⁹⁵ ayetinde Yahudilerin kitabı tahrif etmeleri konusunu işlerken yazma fiilinin sadece elle yapılabileceğini, başka bir organla bu işin yapılamayacağını söyler ve elin ne derece önemli bir organ olduğunu da vurgular. Buradan da insanın kendi eliyle yaptığının cezasını kendinin çektiğine dair bir meselden yararlanır. Bağdatlıların bir meseline göre bir adam su içtiği tulumu şişirip üzerine binerek Dicle Nehri’ne açılır. Derken tulum bir yerden hava kaçırıp adam da batmaya başlayınca çevreden yardım istemek üzere feryad etmeye başlar. Bu feryadı duyanlardan birisi de “Ellerin bağladı, ağzın şişirdi.” (يَدَاكَ أَوْكَّتَا وَفُوكَ نَفَخَ)⁹⁶ diyerek cevap verir. Bu mesel bizdeki “Kendin ettin kendin buldun!” deyimini hatırlatmaktadır. Burada Râzî ayette geçen “yed” kelimesinin geçtiği bir meseli hem lafzen hem de anlam yoluyla ayeti açıklamada kullanmıştır. Nitekim Yahudilerin meşhur söz oyunlarına bir kınama yapma amacı güden müfessir, onların, kendi elleriyle Kitab’ı tahrif edip sonra da “Bu, Allah katındandır” demeleriyle çelişkiye düştüklerini bize anlatmaktadır.⁹⁷

“*...Biz, hükümdar olmaya ondan daha layığız...*”⁹⁸ ayetinin tefsirinde Ebû'l-Fütûh Râzî, ayetin anlaşılmasına katkıda bulunmak ve anlamı daha somutlaştırmak için “B.kböceği

⁹² وقالوا لن ندخل الجنة إلا من كان هودًا أو نصاريًا... el-Bakara 2/111:

⁹³ İbn Rifâa, *el-Emsâl*, 115.

⁹⁴ Ebû'l-Fütûh Râzî, *Ravdu'l-cinân*, 2/114.

⁹⁵ el-Bakara 2/79: “فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُمُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ...”

⁹⁶ ed-Dabbî, *Emsâlü'l-arab*, 77; Ebû Ubeyd, *el-Emsâl*, 331.

⁹⁷ Ebû'l-Fütûh Râzî, *Ravdu'l-cinân*, 2/26.

⁹⁸ el-Bakara 2/247: “... وَتَخُنْ أَحَقُّ بِالْمَلِكِ مِنْهُ...”

annesinin gözünden kelebek görünür.” (الخنفساة في عين امها رامشنة)⁹⁹ meselini kullanmıştır.¹⁰⁰ Bu ayette İsrailoğulları, Talut’un hükümdar olmasını çekemedikleri için onu küçümsemişler ve kendilerinin bu işe daha ehil olduğunu ileri sürmüşlerdir. Nitekim kendi içlerinden kral ve komutan seçmede ehil ve layık bir kimseyi bulamadıklarından Allâh Teâlâ Talut’u onlara yönetici seçmiştir. Bu bize, kişiye kendi ehlinin, aile fertlerinin, tanıdıklarının ne kadar işin ehli olmasa da işe uygun olduğu ve başkasına bu işin verilmemesi anlamında “Kuzguna yavrusu şahin görünür”¹⁰¹ atasözünü hatırlatmaktadır.

Allah Teâla, kâfirlerin iman etmeyeceğini bildiğinden elçisinin de onlara bağlı kalmaması ve onların iman edeceği beklentisinden umudunu kesmesi için “*Sen onları uyarsan da uyarman da inanmazlar*”¹⁰² ifadesini kullanmıştır. Müfessir, ayete açıklık getirmek amacıyla ünlü şair el-Buhturî’nin şiirinde¹⁰³ geçen ve meselleşen “Umut kesmek, iki rahatlıktan biridir” (اليأسُ إحدى راحتين)¹⁰⁴ ifadesini kullanmıştır.¹⁰⁵ Nitekim Râzî aynı bağlamda bu meseli A’raf sûresi 146. ve Şu’ara sûresi 200. ayetlerinin tefsirinde de kullanır.

Râzî, yukarıda nahiv başlığında işlemiş olduğumuz “...Yetimlerin mallarını yemeyin...”¹⁰⁶ ayetinin tefsirinde yetim malı yiyenin akıbetinin cehennem olduğunu, böyle yapanların karınlarını yetim malı değil cehennem ateşiyle doldurduklarını söyler. Bu durumda olanlar için şu meselin kullanıldığını ifade eder: “Kendi toynağıyla ecelini ararcasına...” (كالباحث عن حنفيه بظلفه).¹⁰⁷ Bu meselin hikayesi olarak bir koyunu kesmek isteyen kasabın keseceği bıçağı bulamaması ve koyunun da toynağıyla yeri eşelerken orada üstü örtülmüş olan bıçağı bulması olayı anlatılır. Türkçede buna karşılık “Eceline susamak”¹⁰⁸ deyimini kullanılmaktadır. Müfessir burada yine ayette anlatılan ifadeyi somutlaştırma ve ayete net bir anlam verme amacına matuf olarak bu meselden yararlanmıştır.

Râzî, “Genişliği gökler ve yer kadar olan cennete koşun!”¹⁰⁹ ayetini yorumlarken “arz” kelimesinin özellikle kullanılmasını açıklar. Burada bir mübalağa olduğunu belirten müfessir, genelde boyun enden daha çok/uzun olduğunu söyler. Aslında burada “eni/genişliği bu

⁹⁹ Meydânî, *Mecmau’l-emsâl*, 2/97.

¹⁰⁰ Ebû’l-Fütûh Râzî, *Ravdu’l-cinân*, 3/356.

¹⁰¹ Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 754.

¹⁰² el-Bakara 2/6: “...سواء عليهم أأنذرتهم أم لم تُنذرتهم لا يؤمنون...”

¹⁰³ Ebû’l-Kâsım el-Hasen b. Bişr b. Yahyâ el-Âmedî Ebû’l-Kâsım el-Âmedî, *el-Muvâzene beyne Şi’ri Ebî Temmâm ve’l-Bahterî* (b.y.: y.y., 1994), 3/118.

¹⁰⁴ Meydânî, *Mecmau’l-emsâl*, 1/315; Ebû’l-Kâsım Mahmûd b. Amr ez-Zemahşerî, *Esâsu’l-belâğâ*, thk. Muhammed Bâsil Uyûnu’s-Sevd (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1419/1998), 317.

¹⁰⁵ Ebû’l-Fütûh Râzî, *Ravdu’l-cinân*, 3/283.

¹⁰⁶ en-Nisâ 4/2: “...ولا تأكلوا أموالكم إلى أموالكم...”

¹⁰⁷ Ebû Hilâl el-Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, 1/363; Meydânî, *Mecmau’l-emsâl*, 2/157.

¹⁰⁸ Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 350.

¹⁰⁹ Âl-i İmrân 3/133.

kadarsa boyu/uzunluğu ne kadar acaba?” sorusunun sorulması gerektiğinin altını çizen Râzî, kimi âlimlere göre gerçekten de amacın bu genişliği vasfetmek olduğunu belirtir. Ama kimi âlimlere göre burada mesele en/boy meselesi değil genişlik, ferahlık ve büyüklüğü anlatma durumu vardır. İşte bu ikinci seçenek için Araplar “Dehnâ’dan daha geniş” (أَعْرَضُ مِنَ الدَّهْنِ)¹¹⁰ meselini kullanırlar. Burada adı geçen Dehnâ boyu belli olmayan ama eni üç ya da dört gecede geçilebilen Yemâme ile Mekke arasında yer alan bir çöldür.¹¹¹ Bu meselden yararlanmada müfessirin amacı “arz” kelimesinin anlatımına katkıda bulunmaktır.¹¹²

“Münafıklara acıklı bir azabı müjdele!”¹¹³ ayetinin yorumunda müfessirimiz, müjdeleme/beşaret kelimesinin örfî kullanımında içinde hayır ya da menfaatin bulunduğu durumlar için kullanıldığını söyler. Aynı zamanda mecaz yoluyla da kötü haber ya da azaba da şamil olma ihtimalini de belirtir. İşte bu ayette ikinci durumun söz konusu olduğunu ifade eden Râzî, ayete açıklık getirme bağlamında “Selamın, dayak; azarın da kılıç darbesi!” (تَحِيَّتُكَ (الضَّرْبُ وَعِتَابُكَ السَّيْفُ)¹¹⁴ meselinden istifade eder.¹¹⁵ Bu mesel de anlamı pekiştirmek amacıyla müfessir tarafından serdedilen örneklerdendir.

“O bitkiden de yeşil bir fidan bitirdik”¹¹⁶ ayetini tefsir eden Râzî, yeşil/خَضِرًا kelimesinin, bakla ve tere gibi yeşillikler anlamına geldiğini söyler. Bunun yanında da yine Arapların “afiyet olsun” anlamına gelen (هُوَ لَكَ خَضِرًا مَضِرًا)¹¹⁷ ifadesini de kullandıklarını belirtir. Burada kelimenin kullanım amacı onun sözlük anlamını ortaya koymak değil de kültürdeki yansımalarının ne olduğunu ikileme yoluyla vurgulamaktır.¹¹⁸

Ebû'l-Fütûh Râzî, ayetin kültürdeki karşılığını belirtmek için de mesellerden yararlanma yolunu seçmiştir. Mesela “Herkes günahı kendi aleyhine kazanır. Hiç kimse diğerinin günahını yüklenmez”¹¹⁹ ayetinin tefsirinde müfessir, bizim kültürümüzde “Her koyun kendi bacağından asılır” şeklinde yer alan (كَلَّ شَاةٌ بِرِجْلِهَا سَتْنَاطُ)¹²⁰ meselini kullanır.¹²¹ Bu mesel, aynı olgunun tüm toplumlarda olabileceğini ve suçsuz kişiye işlemediği suçun vebalinin yüklenmemesi gerektiğini bize gösteren bir örnektir.

¹¹⁰ Ebû Ubeyd Abdullâh b. Abdilazîz el-Endelusî Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Mucemu Me'stace min esmâi'l-bilâd ve'l-mevâdi* (Beirut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1403), 2/559; Ebû Hilâl el-Askerî, *Cemheretu'l-emsâl*, 2/71.

¹¹¹ Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Mucemu Me'stace min esmâi'l-bilâd ve'l-mevâdi*, 2/71.

¹¹² Ebû'l-Fütûh Râzî, *Ravdu'l-cinân*, 7/67.

¹¹³ en-Nisâ 4/138: “بَشِّرِ الْمُتَافِقِينَ بِأَنَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا”

¹¹⁴ Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber el-Harisi Sibeveyhi, *Kitâbu Sibeveyhi*, ed. thk Abdüsselam Muhammed Harun (Mektebetü'l-Hancı, 1988), 1/502; Abdulkâdir b. Ömer el-Bağdâdî, *Hizânetu'l-edeb ve Lubbu lubâbi lisâni'l-arab* (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1418/1997), 3/222.

¹¹⁵ Ebû'l-Fütûh Râzî, *Ravdu'l-cinân*, 6/154.

¹¹⁶ el-En'âm 6/99: “فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا...”

¹¹⁷ el-Ezherî, *Tehzibü'l-luga*, 7/49; Ebû'l-Huseyn Ahmed İbn Fâris el-Kazvîni, *el-İtbâ ve'l-Muzâvece* (Kahire: y.y., ts.), 45.

¹¹⁸ Ebû'l-Fütûh Râzî, *Ravdu'l-cinân*, 7/392.

¹¹⁹ el-En'âm 6/164: “...وَلَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ إِلَّا عَلَيْهَا وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى...”

¹²⁰ İbn Rifâa, *el-Emsâl*, 200; Ebû Bekr Muhammed b. el-Abbâs el-Hârizmî, *el-Emsâlü'l-muvellede* (Abu Dabi: el-Mecmeu's-Şekâfî, 1424), 471.

¹²¹ Ebû'l-Fütûh Râzî, *Ravdu'l-cinân*, 8/115.

“...Kavmim içinde benim halifem ol. İslah edici ve yapıcı ol. Fesatçıların peşinden gitme!”¹²² ayetinin tefsirinde Hz. Musa'nın Hz. Harun'a çeşitli tavsiyelerde bulunmasını anlatan Râzî, Hz. Musa'nın söylediklerini yapacağını bildiği halde Hz. Harun'a yine de tavsiyelerde bulunduğunu ifade eder. Yani Musa'ya düşen söylemek; Harun'a düşen ise dinlemektir. Müfessir, bunu “Elçi göndereceğin zaman anlayışlı birini bul da ona ayrıca nasihatte bulunma!”¹²³ (أَرْسَلْ حَكِيمًا وَلَا تُوصِيهِ) meseliyle vuzuha kavuşturmuştur.¹²⁴ Bu mesel aslında meşhur muallaka şairi Tarafe'nin divanında¹²⁵ geçmektedir ve yeri geldiğinde iktibas edilmektedir.

“Sırf, Allah ve Resûlü kendi lütfu ile onları zengin kıldığı için intikam almaya kalktılar.”¹²⁶ ayetini tefsir eden müfessir, sebep-i nüzul bilgisi olarak Müslümanların savaş ganimetleri gibi çeşitli vesilelerle zengin olmalarını çekemeyen kişilerin bu konuda ileri geri konuşmalarını aktarır. Bu ayetin bağlamına göre Müslümanlar, kendilerine edilen iyiliğin altında kalmazken bazı münafıkların bu iyiliğe nankörlük etmeleri sonucu ayet nazil olmuştur. Bu meyanda Râzî, “İyilik ettiğin kişinin şerrinden kork!”¹²⁷ (اتَّقِ شَرَّ مَنْ أَحْسَنَتْ إِلَيْهِ) meselini kullanmıştır. Ancak gerek Arap kültüründe gerekse bizim kültürümüzde daha yaygın olan “Besle kargayı oysun gözünü”¹²⁸ (سَمَّنْ كَلْبَكَ يَا كَلْبَكَ) meselinden de ayeti açıklamak için yararlanmıştı.¹²⁹ Bu mesel kendisine yapılan iyiliklere karşılık kötülükle mukabele eden, nimete nankörlük eden kişiler hakkında serdedilmiştir.¹³⁰

Râzî, Bedir Savaşı'nın öncesini resmeden “Şeytan onlara yaptıklarını güzel gösterip: “Bugün insanlardan sizi yenecek hiçbir kimse yoktur, ben de sizin yanınızdayım” demişti. Ve iki topluluk karşı karşıya gelince de gerisin geriye çekilip: “Ben sizden uzağım. Çünkü ben sizin görmediklerinizi görüyorum ve ben Allah'tan korkarım. Allah'ın azabı şiddetlidir” deyip kaçmıştı”¹³¹ ayetinin yorumuna sebep-i nüzul açıklaması ile başlar. Bedir Savaşı öncesi Hz. Peygamber, ashabıyla Şam'dan gelen Ebu Süfyan kervanı ile mi yoksa Mekke'den gelen silahlı orduyla mı karşılaşmak istediklerini sormuştu. Ashabdan kimisi kervanı isterken kimisi de savaşmak için Mekke ordusunu tercih etmişlerdi. Neticede bir sonuç çıkmayınca bu duruma

¹²² el-A'râf 8/142: “...اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي وَأَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ”

¹²³ İbn Rifâa, *el-Emsâl*, 1/42; Ebû Hilâl el-Askerî, *Cemheretu'l-emsâl*, 1/98.

¹²⁴ Ebû'l-Fütûh Râzî, *Ravdu'l-cinân*, 8/374.

¹²⁵ Ebû Amr Tarafe b. el-Abd b. el-Bekrî, *Divânü Tarafe b. el-Abd* (b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002), 51.

¹²⁶ et-Tevbe 9/74: “...وَمَا تَقْتُمُوا إِلَّا أَنْ أَغْنَاهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ مِنْ فَضْلِهِ...”

¹²⁷ Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, 1/145.

¹²⁸ ed-Dabbî, *Emsâlü'l-arab*, 111; Ebû Ubeyd, *el-Emsâl*, 296; İbn Rifâa, *el-Emsâl*, 40.

¹²⁹ Ebû'l-Fütûh Râzî, *Ravdu'l-cinân*, 9/299.

¹³⁰ Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 167.

¹³¹ el-Enfâl 8/48: “وَإِذْ رَأَيْنَا أَغْمَاطًا أَغْمَاهُمْ وَقَالَ لَا غَالِبَ لَكُمْ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ وَإِنِّي جَارٌ لَكُمْ فَلَمَّا تَرَأَتِ الْفِئْتَانِ نَكَصَ عَلَى عَقَبَيْهِ وَقَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكُمْ إِنِّي أَزَىٰ مَا لَا تَرَوْنَ”

“إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ”

bir mesel irad edildi: “Ne orduya karşı savaşa ne de kervana karşı çıkmada kesin kararlı olmadılar, hiçbir işe de yaramadılar.” (لا في العير ولا في النغير)¹³² Burada müfessir, ayette bir kelime veya kavram açıklaması değil de sebep-i nüzûl üzerinden durumu açıklayıcı mesel kullanmıştır.¹³³ Ancak bazı kaynaklara göre Ebu Süfyan kervanı kurtarıp ordu çıkararak Mekkelilerle karşılaşınca Zühre kabilesi ordudan ayrılmış ve Mekke’ye dönmüştü. Bu olay üzerine Ebu Süfyan’ın söz konusu kabile için “Hiçbir şeye hayrınız yok. Ne orduya ne kervana!” anlamında bu meseli kullandığı da zikredilmektedir. Kültürümüzde “İki cami arası beynamaz” şeklindeki benzetmeyi buna uyarlamak mümkündür.

Ebû'l-Fütûh Râzî, “Haydi! Siz de onun benzeri bir sûre getirin!”¹³⁴ ayetinde muhatap kitle olan müşriklerin Kur’ân-ı Kerîm’i kabullenememelerinin sebebini açıklarken onun içeriğini bilmedikleri için türlü bahanelerin ardına sığındıklarını belirtir. Kur’ân-ı Kerîm’in içeriğini bilmeyen müşriklerin de bundan dolayı düşmanlık tasladıklarını dile getiren müfessir, “Kişi, bilmediğinin düşmanıdır” (النَّاسُ أَعْدَاءُ مَا جَهِلُوا)¹³⁵ meseliyle konuyu somutlaştırır.¹³⁶ Kimi kaynaklarda bu söz Hz. Ali’ye de nisbet edilir.¹³⁷ Meselde geçen düşmanlık ifadesini aslında önyargı olarak da anlamak mümkündür.

“... Onu, bir kurdun yemesinden korkarım ...”¹³⁸ ayetinde müfessir, Hz. Yakub’un bu sözünü işiten evlatlarının gerçekten de bu sözü dinlediklerini(!) belirterek “... Onu bir kurt yedi...”¹³⁹ şeklindeki ayet ifadesiyle yalanlarını dillendirir. Aslında babalarının sözüyle bunu ortaya attıklarını ve akıllarında olmayan bir şeyi babalarının onların akıllarına getirdiği hususunu Râzî, “Ben unutmuştum, sen hatırlattın mızrağımı” (ذَكَرْتَنِي الطَّعْنَ وَكُنْتُ نَاسِيًا)¹⁴⁰ meselini kullanarak açıklar.¹⁴¹ Bu meselle müfessir, yeri ve zamanı değilken ve hiç gündeme gelmemişken Hz. Yakub’un bunu dillendirip oğullarını işkillendirmesini açıklama amacını gütmüştür. Zaten meselin hikayesinde de bu durum vurgulanır. Yola çıkan bir adamın düşmanları tarafından yolu kesilmiş ve tehdit edilmişti. Adam teslim olmayı aklına getirmişken düşmanlarının ona “Elindeki mızrağı at” diye seslenmeleri üzerine elinde

¹³² Ebû Hilâl el-Askerî, *Cemheretu'l-emsâl*, 2/399; İbn Rifâa, *el-Emsâl*, 2/221.

¹³³ Ebû'l-Fütûh Râzî, *Ravdu'l-cinân*, 9/68.

¹³⁴ Yûnus 10/38: “... فَأَتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ...”

¹³⁵ Ebû Hilâl el-Askerî, *Cemheretu'l-emsâl*, 2/296; Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, 2/453.

¹³⁶ Ebû'l-Fütûh Râzî, *Ravdu'l-cinân*, 10/150.

¹³⁷ Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Amr ez-Zemahşerî, *Rebû'u'l-ebâr ve nusûsu'l-ahyâr* (Beyrut: Muessesetü'l-Alemî, 1412), 2/23.

¹³⁸ Yûsuf 12/13: “... وَأَخَافُ أَنْ يَأْكُلَهُ الدُّبُّ...”

¹³⁹ Yûsuf 12/17: “... فَأَكَلَهُ الدُّبُّ...”

¹⁴⁰ Ebû Ubeyd, *el-Emsâl*, 62; Ebû Hilâl el-Askerî, *Cemheretu'l-emsâl*, 1/463.

¹⁴¹ Ebû'l-Fütûh Râzî, *Ravdu'l-cinân*, 11/20.

mızrak olan kişi “Ben mızrağım olduğunu bile unutmuştum. Siz bana hatırlattınız” ifadesini kullanmış ve bu ifade böylece mesel haline gelmiştir.

Yine Yusuf sûresinde Yusuf’un (as) kardeşi Bünyamin’in kralın su kabını çaldığı iddiasının anlatıldığı “*Eğer o hırsızlık yaptıysa, onun bir kardeşi de daha önceden bu suçu işlemiştir...*”¹⁴² ayetinde müfessir, kardeşlerinin su kabını çalma konusunda onu -hayatta olmadığını düşündükleri öz ağabeyi- Yusuf’a benzettiklerini aktarır. Ardından da hem ağabeylerinin Yusuf’a haksızlık etmelerine hem de önyargı ile olaya yaklaşmalarına tepki olarak “Özrü, kabahatinden de beter” (عذرُهُ أَشَدُّ مِنْ جُرْمِهِ)¹⁴³ meselini kullanan Râzî bununla olayı açıklama ve anlam desteği sağlama amacını hedeflemiştir.¹⁴⁴

“O’nu öldürmeyin. Eğer yaparsanız, onu bir kuyuya atın ki, onu bulan kervan alıp götürsün”¹⁴⁵ ayetini tefsir eden Ebû'l-Fütûh Râzî şunları söyler: “Hasan Basrî’ye ‘Mümin hased eder mi?’ diye sorulunca o da cevaben ‘Sübhaneallah! Sen, Yusuf’un kardeşlerini unuttun herhalde! Bu sebeptendir ki, ‘Baba çocukları için toplayıcı, celbedicidir, kardeş ise sana geleni alıkoyucudur’ (الْأَبُّ جَلَّابٌ وَالْأَخُّ سَلَّابٌ)¹⁴⁶ meseli söylenmiştir’ demiştir”.¹⁴⁷ Burada ayeti açıklama babından Hasan Basrî’nin ağzından bir meseli kullanan müfessir, babaların evlatları için çok fedakârlık yapmalarına rağmen evlatlarından bunun karşılığını alamamaları konusuna değinmiş ve kültürümüzdeki “Baba evladına bağ bağışlamış, evladı ona bir salkım vermemiş”¹⁴⁸ sözüne telmihte bulunmuştur.

“... Onlar, sadece ağızlarına gelsin diye avuçlarını açan kimselerdir ...”¹⁴⁹ ayetinin ilgili kısmında Râzî, herhangi bir kelime açıklaması yapmadan doğrudan meseli betimleyici bir ifade kullanır. Zira onun da naklettiği gibi bu mesel, susuz bir adamın bir kuyunun yanında bulunup da su almak için elini uzatması ve buna karşılık suya erişememesi ya da istediği şey yanı başında olmasına rağmen elde edemeyenler hakkında kullanılmaktadır. Bu adam elini açıp istediği kadar beklesin, su ona gelmeyecektir. Aynı şekilde bu mesel, putperestlerin de onca yalvarma ve tapınmalarının bir fayda vermeyeceğini en güzel anlatan mesellerden

¹⁴² Yûsuf 12/77: “إِنَّ يَشْرُقَ فَقَدْ سَرَقَ أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلِهِ...”

¹⁴³ Ebû Ubeyd, *el-Emsâl*, 46; Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, 1/13.

¹⁴⁴ Ebû'l-Fütûh Râzî, *Ravdu'l-cinân*, 11/123.

¹⁴⁵ Yûsuf 12/10: “...لَا تَقْتُلُوا يُوسُفَ وَأَلْقُوهُ فِي غَيَابَتِ الْجُبِّ يَلْتَقِطُهُ نَعُصُ السَّيَّارَةِ إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ...”

¹⁴⁶ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân (tefsîru's-sa'lebî)*, 14/503.

¹⁴⁷ Ebû'l-Fütûh Râzî, *Ravdu'l-cinân*, 11/18.

¹⁴⁸ Nevin Güngör Ergan, “Türk Atasözleri ve Deyimlerinde Aile ve Akrabalık Anlayışı” (Erişim 04 Temmuz 2023).

¹⁴⁹ er-Ra'd 13/14: “...كَيْبَاسِطٍ كَفَّيْهِ إِلَى الْمَاءِ لِيَبْلُغَ فَاهُ وَمَا هُوَ بِبَالِغِهِ...”

biridir.¹⁵⁰ Kaynaklarda bu mesel hem âyet metnindeki gibi (كَبَاسِطٍ كَفَّيْهِ إِلَى الْمَاءِ)¹⁵¹ şeklinde hem de Ferezdak'ın Divan'ında¹⁵² geçtiği üzere (كالقابض على الماء)¹⁵³ şeklinde de yer almaktadır.

Hz. Yusuf kıssasında Yusuf'un Züleyha'dan kaçışı esnasında kapıda efendisiyle karşılaşması esnasında Züleyha'nın eşine mahcup olmamak adına ayette geçtiği üzere “*Senin hanımına kötülük düşünen kişinin cezası zindana atılmak ya da acıklı bir işkence değil de nedir?*”¹⁵⁴ demesi konusunu açıklayan Ebû'l-Futûh Râzî, (رَمَثْنِي بِدَائِهَا وَأَسَلْتُ)¹⁵⁵ meselinin buraya tam uyduğunu söyler. Meselin arka planında ise kendindeki eksikliği/hastalığı muhatabına isnad ederek deyim yerindeyse aradan sıyrılanlar anlatılmaktadır. Kültür varlığımızdaki “Yavuz hırsız, ev sahibini bastırırımış”¹⁵⁶ atasözü bu meselin karşılığı olsa gerektir. Psikoloji bilimindeki “yansıtma” adlı savunma mekanizması bunun temelini oluşturmaktadır. Rivayete göre Ruhm adlı bir kadın kendi kabilesine ait kalıtsal bir hastalıktan dolayı çok aşığılanmış. Bu durumu annesine anlatınca o da kendindeki derdi muhatabına nispet etmesini söyler. Bir gün eltilerinden biri Ruhm'a laf söyleyince o da kendindeki hastalıkla karşısındakini itham etmiş ve bunun üzerine de bu mesel söylenip gitmiştir.¹⁵⁷

“*Melik, onu (Yusuf'u) bana getirin de kendime danışman yapayım dedi. Yusuf oraya gelip onunla konuşunca ...*”¹⁵⁸ ayetini açıklayan Râzî, aslında melikin onu konuşurken dinlemesinin arka planında onu denemek olduğunu söyler. Gerçekten bilgi sahibi olup olmadığını bilmek için onunla sohbet etmek ister. Bu durumu okuyucu nazarında somutlaştırmak için müfessir “Kişi(nin aklı), dilinin altında gizlidir” (عقل الرجل مدفون تحت لسانه)¹⁵⁹ meselini serdeder.¹⁶⁰

“*Ana babandan birisi ya da her ikisi birden senin yanında yaşlılık çağına ulaşırlarsa ...*”¹⁶¹ ayetinde geçen yaşlılık çağı ifadesini açıklamak isteyen Râzî, bu çağda insanın daha çok yardıma ihtiyacı olduğunu “Amelles'ten daha şefkatli” (أَبْرُّ مِنَ الْعَمَلْسِ)¹⁶² meseliyle destekler. Cahiliye döneminde yaşayan ve annesine karşı son derece hürmetli ve şefkatli davranan Amelles

¹⁵⁰ Ebû'l-Fütûh Râzî, *Ravdu'l-cinân*, 11/203.

¹⁵¹ Ebû Abdullâh Muhammed b. Alî el-Hakîm et-Tirmizî, *el-Emsâl mine'l-Kitâbi ve's-Sunne* (Beyrut; Dımaşk: y.y., ts.), 31; Ebû Hilâl el-Askerî, *Cemheretu'l-emsâl*, 2/148.

¹⁵² Ebû Firâs Hemmâm b. Galib b. Sa'saa et-Temîmî el-Ferezdak, *Divanü'l-Ferezdak* (Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999), 441.

¹⁵³ Meydânî, *Mecmau'l-emsâl*, 2/149.

¹⁵⁴ Yûsuf 12/25: “... مَا جَزَاءُ مَنْ أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا إِلَّا أَنْ يُسْجَنَ أَوْ عَذَابٌ أَلِيمٌ...”

¹⁵⁵ ed-Dabbî, *Emsâlü'l-arab*, 47; Ebû Ubeyd, *el-Emsâl*, 73.

¹⁵⁶ Ayverdi, *Misalli Büyüyük Türkçe Sözlük*, 1372.

¹⁵⁷ Ebû'l-Fütûh Râzî, *Ravdu'l-cinân*, 11/56.

¹⁵⁸ Yûsuf 12/54: “... وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُونِي بِهِ أَسْتَخْلِضُهُ لِنَفْسِي فَلَمَّا كَلَّمَهُ...”

¹⁵⁹ Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Maḥbûb Cāhîz, *el-Beyân ve't-Tebyîn* (Beyrut: Dâru ve Mektebetu'l-Hilâl, 1423/2002), 1/55; Ebû Muhammed Abdullâh b. Muslim İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *Uyûnu'l-ahbâr* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 2/184.

¹⁶⁰ Ebû'l-Fütûh Râzî, *Ravdu'l-cinân*, 11/99.

¹⁶¹ el-İsrâ 17/23: “... إِنَّمَا يَبْتَلِيَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا..”

¹⁶² Ebû Ubeyd, *el-Emsâl*, 369; İbn Rifâa, *el-Emsâl*, 7.

adlı biri için bu mesel türetilmiştir. İşte ayetin de emir buyurduğu üzere ana babasına itaat ve hürmette nasıl olunması gerektiğini bu meselle müfessir vurgulamakta ve ayeti mesel yardımıyla açıklamaktadır.¹⁶³

“... *Azab, kendilerine fark etmedikleri yerden geldi*”¹⁶⁴ ayetinin tefsirinde müfessir, kafirlerin içinde buldukları durumdan ötürü bir körlük içinde olduklarını ve gereken ıslahatı yeterince yapamadıklarını anlatıp onların başlarına gelen ya da gelecek olan azabı savamayacaklarını anlatır. Ardından da uğrayacakları azabın nereden geleceği tahmin edemeyenleri anlatmak için “tehlike, tedbirli adamın güvendiği/tedbir almadığı yerden gelir” (مِنْ مَأْمَنِهِ يُؤْتِي الْحَذِرَ)¹⁶⁵ meselini kullanır.¹⁶⁶ Nitekim Yüce Allah kendilerini en güvende hissettikleri evlerini alt üst ederek müşriklere azabı beklemedikleri yerden tattırmıştır.

Ebû'l-Fütûh Râzî “Herkes, kendi mizacına göre hareket eder”¹⁶⁷ ayetini açıklarken herkesin yaratılış özelliklerine göre davrandığını, içindeki neyse dışına onu vurduğunu, böylece tabiatını ortaya koyduğunu ifade eder. Bunu da “Her kap içindekini sızdırır” (كُلُّ إِنَاءٍ يَئْسُحُ بِمَا فِيهِ)¹⁶⁸ meseliyle anlatır.¹⁶⁹

“Bir şey bilmesin diye ömrünün en düşkün (yaşlılık) dönemine döndürülür”¹⁷⁰ ayetinde Allah tarafından yaşlılığa “erzel-i ömür” denildiğini söyleyen Râzî, bu çağda kişinin akıl ve vücut fonksiyonları itibariyle çöküşe geçtiğini ifade eder. Bu olumsuz durumu da “Yaşlılık, iki ölümden biridir” (الشيب احدى الميتتين)¹⁷¹ meseliyle açıklar.¹⁷² Zira yaşlılık sağlam hafıza ve sağlam vücudun olduğu gençlik çağı gibi değildir. İnsan yaş aldıkça çeşitli fizikî ve zihnî rahatsızlıkların artmasıyla bakıma muhtaç hale gelir ki işte “ömrün en düşkün çağı” diye bu yüzden adlandırılır.

Müfessir, “Geceyi sizin için örtü, uykuyu dinlenme vasıtası ve gündüzü de dolaşıp rızık arama vakti yapan O’dur”¹⁷³ ayetinde uyku için kullanılan “sübât” (سُبَات)¹⁷⁴ kelimesinin rahat, güven, işle meşgul olmama ve serbest bırakma gibi anlamlara geldiğini dile getirmiştir. Son tahlilde başka bir görüşe göre ayete “Uykunuzu, uyku yaptık, ölüm değil!” anlamını vermiştir. Uykunun ölüme benzetildiğine vurgu yapan Râzî, konuyla ilgili olarak “Uyku, ölümün kardeşidir”

¹⁶³ Ebû'l-Fütûh Râzî, *Ravdu'l-cinân*, 12/210.

¹⁶⁴ el-Hasr 59/2: “..فَأَتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا..”

¹⁶⁵ Ebû Ubeyd, *el-Emsâl*, 327; İbn Rifâa, *el-Emsâl*, 255.

¹⁶⁶ Ebû'l-Fütûh Râzî, *Ravdu'l-cinân*, 19/105.

¹⁶⁷ el-İsrâ 17/84: “فَلْ كُلُّ يُعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ..”

¹⁶⁸ Meydâni, *Mecma'u'l-emsâl*, 2/195.

¹⁶⁹ Ebû'l-Fütûh Râzî, *Ravdu'l-cinân*, 12/283.

¹⁷⁰ el-Hacc 22/5: “..وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلَى أَرْدَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنْ تَغْيِرِ عِلْمٍ شَيْئًا..”

¹⁷¹ Ebû Amr Ahmed b. Muhammed İbn Abdî Rabbih, *el-Ikdu'l-Ferîd* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1404), 2/357; Zemahşerî, *Rebû'l-ibrâr*, 3/27.

¹⁷² Ebû'l-Fütûh Râzî, *Ravdu'l-cinân*, 13/300.

¹⁷³ el-Furkân 25/47: “وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ اللَّيْلَ لِبَاسًا وَالنُّجُومَ سُبَاتًا وَجَعَلَ النَّهَارَ نُشُورًا”

¹⁷⁴ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, “sübât”, 7/238.

(التَّوَمُّ أَخُو الْمَوْتِ)¹⁷⁵ meselini kullanmış ve ayeti anlam bakımından mesel yardımıyla vuzuha kavuşturmuştur.¹⁷⁶

Şuarâ sûresinde şairlerden bahsederken Yüce Allah kötü amaçlı şairlerin varlığını ve şiirin kötüye kullanıldığını belirttiikten sonra bir istisnada bulunarak her şairin bu türden sayılmaması gerektiğini bilakis “*İman edip yararlı işlerde bulunanlar hariç...*”¹⁷⁷ buyurarak iyi amaçlı şairlerin de bulunduğunu tespit etmiştir. Ebû'l-Fütûh Râzî de ayetin tefsirinde her şiir inşad eden kişinin kötü olamayacağını, şairlerin arasında da iyilerin bulunabileceğini söyler. Birine hicivde bulunulduğu zaman bunlar gibi iyi şairlerin bu kötü fiilin başlatıcısı olmadıklarını şu meselle ifade eder: “Kötüye karşılık kötüyle cevap verilir. İşi başlatan da zulmün büyüğünü işlemiştir.” (السَّرُّ بِالسَّرِّ وَالْبَادِي بِالْبَادِي اظلم)¹⁷⁸ Buna ilaveten müfessir, Hz. Peygamber’in “Birbirine söven iki kişinin vebali, mazlum olan aşırıya kaçmadıkça başlatana aittir”¹⁷⁹ sözüyle de yorumunu destekler. Burada mesel kullanımının amacı, anlam açısından ayete açıklık kazandırmak ve aynı zamanda ayeti sünnetle tefsir etmektir.¹⁸⁰

“*Sizin için yeşil ağaçtan ateş çıkaran O'dur...*”¹⁸¹ ayetinde çeşitli dil açıklamaları yapan Râzî'nin, İbn Abbâs'a izafe ettiği görüşe göre yeşil ağaç Merh ve Afâr adıyla bilinen ağaçlardır. Araplar, ateş yakmak istediklerinde bu iki ağaçtan iki dal keserek birini üste diğerini alta getirirler. Üsttekenden akan suyu alttakine geçirirler. Sonrasında da birbirlerine sürterek kıvılcım çıkması ve ateşin yanması sağlanır. Bu sebepten Râzî Arapların “Her ağaçta ateş vardır, Merh ve Afâr'da bundan bolca bulunur” (فِي كُلِّ شَجَرٍ نَارٌ، وَاسْتَمَجَدَ الْمَرْحُ وَالْعَفَارُ)¹⁸² meselini kullandıklarını belirtir.¹⁸³ Her ağaçta ateşin olduğu, kültürde herkesin bir şan ve şerefine olmasıyla açıklanırken Merh ve Afâr ağaçlarında bu ateşin fazla oluşuna yapılan vurgu ise bazı kişilerin diğer insanlara nazaran çok daha üstün, faziletli olduklarını ihsas ettirmek babındandır. Meselin kullanım amacı arapların günlük yaşamındaki bir sözle ayetin anlaşılmasını sağlamaktır.

Sebe sûresinde Sebelilerden bahseden “*Bunun üzerine onlara Arim Seli'ni gönderdik*”¹⁸⁴ ayetinin tefsirinde İbn Abbas ve Vehb b. Münebbih kaynaklı birtakım bilgiler aktaran Ebû'l-Fütûh Râzî, bolluk bereket içinde yaşayan Sebelilerin yaptıkları azgınlıklar neticesi Arim Seli'nin kimini helak edip kimini de yurtlarından ederek dağıttığını söyler. İşte Sebe halkının bu dağılması, arap

¹⁷⁵ el-Ezherî, *Tehzibü'l-luga*, 9/45; İsbahbed Merzubân b. Şirvîn b. Rustem b. Şehriyâr İsbahbed Merzubân, *Merzubânnâme* (Beyrut; Kahire: Matbaatu Haceriyye fî Matbaaati Ahmed Efendî el-İzmîrîlî, 1287), 62.

¹⁷⁶ Ebû'l-Fütûh Râzî, *Ravdu'l-cinân*, 14/238.

¹⁷⁷ eş-Şuarâ 26/226.

¹⁷⁸ Ebû Ubeyd, *el-Emsâl*, 88; İbn Rifâa, *el-Emsâl*, 269.

¹⁷⁹ Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-sahîh* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), Birr 17; Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, Edeb 47.

¹⁸⁰ Ebû'l-Fütûh Râzî, *Ravdu'l-cinân*, 14/367.

¹⁸¹ Yâsîn 36/80: “الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الشَّجَرِ الْأَخْضَرِ نَارًا..”

¹⁸² İbn Rifâa, *el-Emsâl*, 195; Ebû Hilâl el-Askerî, *Cemheretu'l-emsâl*, 2/92.

¹⁸³ Ebû'l-Fütûh Râzî, *Ravdu'l-cinân*, 16/170.

¹⁸⁴ Sebe' 34/16

kültürüne dağılıp parça parça olan ve bir daha birleşemeyen insan grupları hakkında “Sebelilerin kolları gibi dağıldılar” (تَفَرَّقُوا أَيَّدِي سَبَا)¹⁸⁵ şeklinde mesel olarak girmiş ve kullanılmıştır.¹⁸⁶ Bu ayette meselin kullanım amacı da konuya açıklık getirmek olup bizim kültürümüzdeki “Çil yavrusu gibi dağılmak”¹⁸⁷ deyiminin tam karşılığıdır.

Râzî, “Onların korkuya kapılacakları, hiçbir kaçış yollarının olmayacağı ve yakın bir yerden yakalanacakları anı bir görseydin.”¹⁸⁸ ayetinde resmedilen korku ve kaçış hallerini şöyle açıklar: Bu ortam, Dahhak’a göre Bedir Savaşı, Kelbî’ye göre yakın yerden maksadın da ayaklarının altıdır. Son olarak “Beyda’da yerin dibine geçirilecek ordu”¹⁸⁹ rivayetiyle Huzeyfe el-Yemânî’den naklen bu ortamı bir fiten hadisi ile anlatır.

Bu hadise göre Beyda’da yerin dibine geçirilen Süfyânî ordusundan iki kişi kurtulur ve bu ikisi de Cüheyne kabilesine mensuptur. Bu iki kişiden biri uyarıcı, diğeri de müjdecidir. Dolayısıyla doğru haber bunlardadır ve onlar ne diyorlarsa inanmak durumundadır. Müfessir de bu söylemin mesele dönüştüğünü söyleyip ayeti açıklamak için yaptığı tercihi “Doğru haber-bilgi Cüheyne’dedir” (عند جهينة الخبر اليقين)¹⁹⁰ meseliyle güçlendirir.¹⁹¹ Ancak bu mesele yer veren eserlerde bu meselin serd edilme sebebi olarak bu olay yerine başka sebepler zikredilmektedir.¹⁹² Burada müfessirin, sadece Cüheyne kelimesi geçtiğinden ve konu da buna uyduğundan bu meselden yararlanma yoluna gittiği ihtimali de ileri sürülebilir.

Sonuç

Tefsir ameliyesinin birer meyvesi olan tefsir kitapları Kur’ân-ı Kerîm’i daha iyi anlamak için yazılmış eserlerdir. Bu eserler genelde vahyin dili olan Arapça ile yazılmış olsa da Farsça, Türkçe ve birçok farklı dilde de tefsirler telif edilmiştir. Bu eserlerin kimisi rivayet metodu ile yazılmışken kimisi dilsel açıklama yapan ve i’râb açıklamaları içeren ya tasavvufî metoda göre ya fikhî akımlara göre ya da itikadî esaslara göre ayetleri yorumlama esasını benimsemişlerdir. Dirayet türü dediğimiz tefsirin içinde ayetin ayetle, hadisle ve sahabe ve tabiûn görüşüyle açıklanması temel kabul edilirken bunların yanında şiir, kıraat, i’râb ve mesellerden de ayetlerin açıklanmasında yararlanılmıştır.

¹⁸⁵ Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve irâbuhu*, thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî (Beirut: Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988), 4/309; Ebû Hilâl el-Askerî, *Cemheretu'l-emsâl*, 1/275.

¹⁸⁶ Ebû'l-Fütûh Râzî, *Ravdu'l-cinân*, 16/62.

¹⁸⁷ Ayverdi, *Misallî Biyyük Türkçe Sözlük*, 235.

¹⁸⁸ Sebe' 34/51: “وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ فُرُتُوا فَلَا فُوتَ وَأَجْدُوا مِنْ مَكَانٍ قَرِيبٍ”

¹⁸⁹ Müslim b. Haccâc, *el-Câmi' u's-sahîh*, Fiten 2.

¹⁹⁰ Ebû Ubeyd, *el-Emsâl*, 202; ed-Dabbî, *el-Fâhir*, 126.

¹⁹¹ Ebû'l-Fütûh Râzî, *Ravdu'l-cinân*, 16/85.

¹⁹² Meydânî, *Mecma' u'l-emsâl*, 1/398.

Bu makalede Fars coğrafyasında yaşamış ve yaşadığı bölge insanların Kur'ân'ı anlama çabasına derman olmak isteyen bir müfessir olan Ebû'l-Fütûh Râzî'nin Farsça yazdığı *Ravdu'l-Cinân* adlı dirayet türü tefsirde Arapça meseller ele alınmıştır. Yaklaşık elli civarında Arapça mesel varlığından söz edebileceğimiz tefsirde bir o kadar da başka bir çalışma konusu olabilecek Farsça meseller bulunmaktadır. Bu Arapça mesellerin kullanım amacına baktığımızda felâh, hadîd, half gibi kelimelerin kökenini açıklamada kendilerinden yararlandığını görürüz.

Sarf ve nahiv ilmi açısından kullanılan mesellere bakılırsa bunlardan takdim-tehir, muzafın hazfi, mukarabe fiilleri, şartın cevabı, ezdâd kelimeler, sarfa göre kelime kalıpları gibi konuların işlendiği ayetlerde yararlanılmıştır. Son bölümde ise ayeti kelime ve sarf açısından değil de anlam ve bağlam açısından destekleyen meseller örnek olarak seçilmiştir. Hem burada hem de önceki başlıklarda meselin bizim kültürümüzde karşılığı tespit edilebiliyorsa sözlükten Türkçe karşılığını verme yoluna gidilmiştir.

Yaklaşık elli meselden istifade eden Ebû'l-Fütûh Râzî, bu meselleri kullanarak ayetlerin zihinlerde ve muhataplarda yerleşmesini, somutlaşmasını gaye edinmiştir. Nitekim meselin amacı da budur. *Ravdu'l-Cinân* tefsiri de içerdiği bu zengin mesel muhtevasıyla bu sebeple araştırmamıza konu olmuştur. Yukarıdaki kullanım amaçları dışında mesellerden mutlaka yararlanılmıştır. Ancak bu tefsirin sınırları içerisinde bu sonuçlara ve kullanımlara ulaşılmıştır. Kimi yerde hem Arapça hem Farsça orijinal mesel kullanılırken kimi yerde ise sadece Arapça mesel ve onun tercümesine yer verilmiştir.

Mesel kaynağı olarak Ebu Ubeyd'in *el-Emsal'i*, ed-Dabbî'nin *Emsâli'l-Arab'*, Ebû Hilâl el-Askerî'nin *Cemheretu'l-Emsal'i*, Hakîm et-Tirmizî'nin *el-Emsâl mine'l-Kitâb ve's-Sunne'si*, İbn Rifâa'nın *el-Emsal'i* ve el-Meydânî'nin *Mecmau'l-Emsal'i* seçilmiştir. Dil kaynağı olarak ise Halîl b. Ahmed'in *Kitâbü'l-ayn'* ve İbn Dureyd'in *Cemheretu'l-luğa* adlı sözlüğü başat kaynaklarımız olmuştur.

Sonuç olarak meseller ayetleri açıklamada birer veri olarak kullanılmakta ve yoruma açılım sağlamaktadır. Mesellere kaynak olarak da sadece mesel edebiyatı değil aynı zamanda Arap edebiyatının klasikleri ve sözlükleri de sayılmalıdır. Kimi zaman aranan mesel sadece lügatlerde karşımıza çıkabilmekte kimi zaman ise bir şiir divanında ya da bir makâmât türü eserde ortaya çıkabilmektedir. Bu da bize Arap dilinin zenginliğini, malzeme sağladığı hinterlandın genişliğini ve aynı zamanda da bu malzemeyi dalgıç gibi bulup çıkararak ve yerinde kullanan Fars kökenli bir müfessirin Arap kültürüne hâkimiyetini göstermesi açısından önemlidir.

1	الْأُبُ جَلَابٌ وَالْأُخُ سَلَابٌ	24	سَمْنٌ كَلْبَكَ يَا كَلْكَ
2	أَبْرٌ مِنَ الْعَمَلَسِ	25	الشَّرُّ بِالشَّرِّ وَالْبَادِي أَظْلَمُ
3	أَتَقُّ شَرًّا مِنْ أَحْسَنْتَ إِلَيْهِ	26	الشَّيْبُ أَحَدَى الْمَيْتَيْنِ
4	أَخْبِرْ تَقْلُهُ	27	عَذْرُهُ أَشَدُّ مِنْ جُزْمِهِ
5	آخِرُ الدَّاءِ الْكَبِيُّ	28	عَقْلُ الرَّجُلِ مَدْفُونٌ تَحْتَ لِسَانِهِ
6	إِذَا طَلَعَتِ الشَّعْرَى اسْتَوَى الْعُوْدُ عَلَى الْحِزْبَاءِ	29	عِنْدَ الشَّدَائِدِ تَذْهَبُ الْإِحْقَادُ
7	أَرْسَلُ حَكِيمًا وَلَا تُوصِيهِ	30	عِنْدَ جَهِيْنَةِ الْخَبْرِ الْيَقِيْنِ
8	أَغْرَضُ مِنَ الدَّهْنِ	31	فِي كُلِّ شَجَرٍ نَارٌ، وَاسْتَمَجَدَ الْمَرْخُ وَالْعَقَاؤُ
9	أَلْتَأْسُ أَعْدَاءُ مَا جَهِلُوا	32	قَدْ يَضْرِبُ الْعَيْرُ وَالْمَكْوَاةُ فِي النَّارِ
10	إِنَّمَا الصَّيْدُ شَهْرَانِ، وَإِنَّمَا الطَّيْلِسَانُ ثَلَاثَةُ أَشْهُرٍ	33	كَادَ الْعَرُوسُ يَكُونُ أَمِيرًا وَكَادَ النَّعَامُ يَطِيرُ
11	إِيَّاكَ أَعْيِي وَاسْمِعِي يَا جَارَهُ	34	كَالْبَاحِثِ عَنْ حَنْفِهِ بِظِلْفِهِ
12	الْبَلَاءُ ثُمَّ الثَّنَاءُ	35	كَالْقَابِضِ عَلَى الْمَاءِ
13	تَحِيَّتُكَ الضَّرْبُ وَعِتَابُكَ السَّيْفُ	36	كُلُّ إِنَاءٍ يَزِيحُ بِمَا فِيهِ
14	تَفَرَّقُوا أَيْدِي سَبَا	37	لَا فِي الْعَيْرِ وَلَا فِي النَّفِيرِ
15	تَقْبِيسُ الْمَلَائِكَةِ بِالْحَدَّادِينَ	38	لَوْ ذَاتُ سَوَارٍ لَطَمْتَنِي
16	الْحَدِيدُ بِالْحَدِيدِ يُفْلِحُ	39	مَنْ أَشْبَهَ أَبَاهُ فَمَا ظَلَمَ
17	الْحَسُودُ لَا يَسُودُ	40	مَنْ عَزَّ بَزَّرَ
18	الْخَنْفَسَاءُ فِي عَيْنِ أَمَّهَا رَامِشْنَةُ	41	مِنْ مَأْمِنِهِ يُؤْتِي الْحَذِرَ
19	ذَكَرْتَنِي الطَّعْنُ وَكُنْتُ نَاسِيًا	42	الْمَوْتُ مِنْ وَرَاءِ كُلِّ أَحَدٍ
20	الدَّوْدُ إِلَى الدَّوْدِ إِبِلٌ	43	النُّومُ أَخُو الْمَوْتِ
21	رَمَثْنِي بِدَائِهَا وَأَنْسَلْتُ	44	هُوَ لَكَ حَضْرًا مَضْرًا
22	زَهَبُوتُ خَيْرٌ مِنْ رَحْمَوْتِ	45	الْيَأْسُ أَحَدَى الرَّاحَتَيْنِ
23	سَكَتَ أَلْفًا وَنَطَقَ خَلْفًا	46	يَدَاكَ أَوْكْنَا وَفُوكَ نَفَخَ

Tablo 1: Makalede Kullanılan Mesellerin Alfabetik Sıralı Tablosu

Kaynakça / Reference

- Abdulkâdir el-Bağdâdî, Abdulkâdir b. Ömer el-Bağdâdî. *Hizânetu'l-edeb ve lubbu lubâbi lisâni'l-arab*. 13 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1418/1997.
- Ayverdi, İlhan. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 1. Basım, 2010.
- Bağdatlı, İsmail Paşa. *Hediyetü'l-ârifîn, esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*. 2 Cilt İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1951.
- Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb. *el-Beyân ve't-tebyîn*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru ve Mektebetu'l-Hilâl, 1423/2002.
- Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb. *el-Hayevân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424.
- Dabbî, Mufaddal b. Seleme b. Âsım. *el-Fâhir*. b.y.: y.y., 1380.
- Dabbî, Mufaddal b. Seleme b. Âsım. *Emsâlü'l-arab*. ed. İhsan Abbas. Daru'r-Râidi'l-Arabiyye, 2. Basım, 1983.
- Durmuş, İsmail. "İrsâl-i Mesel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/450-451. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Durmuş, İsmail. "Mesel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/293-297. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.
- Ebû Bekir el-Hârizmî, Muhammed b. el-Abbâs. *el-Emsâlu'l-muvellede*. Abu Dabi: el-Mecmeu's-Sekâfî, 1424.
- Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eşas es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. 4 Cilt. Delhi: el-Matbaatu'l-Ensâriyye, 1323.
- Ebû Hilâl el-Askerî, el-Hasen b. Abdullâh. *Cemheretu'l-emsâl*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Ebû Ubeyd el-Bekrî, Abdullâh b. Abdilazîz el-Endelusî. *Mucemu Mestaceme min esmâi'l-bilâd ve'l-mevâdi*. 4 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1403.
- Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm b. el-Herevî el-Bağdâdî. *el-Emsâl*. b.y.: y.y., 1400.
- Ebû Zeyd el-Ensârî, Saîd b. Evs. *en-Nevâdir fî'l-luğa*. b.y.: y.y., 1401.
- Ebû'l-Fütûh Râzî, Hüseyin b. Ali b. Muhammed b. Ahmed el-Huzâî. *Ravdu'l-cinân ve ravhu'l-cenân*. ed. Muhammed Cafer Yâhikî. 20 Cilt. Meşhed: Bünyâd-ı Pejûheşhâyî İslamî, 1. Basım, 1408.
- Ebû'l-Kâsım el-Âmedî, el-Hasen b. Bişr b. Yahyâ el-Âmedî. *el-Muvâzene beyne şiri Ebî Temmâm ve'l-Bahterî*. b.y.: y.y., 1994.
- Efe, Seyfullah. "Kur'ân'ın Farsçaya tercümesi ve İlk Farsça Tefsirler". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/37 (2013), 221-237.
- Efe, Seyfullah. *Klâsik Dönemde Sünnî-Şîî Tefsir Algısı (Nesefî-Râzî Örneği)*. Ankara: Akademisyen Kitapevi, 2021.

- Efendî, Mirzâ Abdullah. *Riyâzu'l-ulemâ*. Tahran: Matbaatü'l-Hayyâm, 1401.
- es-Salebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm. *el-Keşf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân (tefsîru's-sa'lebî)*. 10 Cilt. Cidde: Dâru't-Tefsîr, 2015.
- Ezherî, Ebu Mansur Muammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-luga*. ed. Abdusselam Muhammed Hasan. 8 Cilt. Kahire: ed-Daru'l-Mısriyye, 1964.
- Ferezdak, Ebû Firâs Hemmâm b. Galib b. Sasaa et-Temîmî. *Divanü'l-Ferezdak*. Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999.
- Hakîm et-Tirmizî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Alî. *el-Emsâl mine'l-Kitâbi ve's-Sunne*. Beyrut; Dimaşk: y.y., ts.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdurrahman b. Amr el-Ferahidî. *Kitâbü'l-ayn*. 8 Cilt. Daru Mektebeti'l-Hilal, ts.
- İbn Abdi Rabbih, Ebû Amr Ahmed b. Muhammed. *el-Ikdu'l-ferîd*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1404.
- İbn Dureyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Ezdî. *Cemheretu'l-luğa*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1408.
- İbn Fâris, Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Fâris el-Kazvînî. *el-İtbâ ve'l-muzâvece*. Kahire: y.y., ts.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muslim ed-Dîneverî. *Uyûnu'l-ahbâr*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünenü İbn Mâce*. 4 Cilt. b.y.: Dâru İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye, ts.
- İbn Rifâa, Ebû'l-Hayr Zeyd b. Abdullâh b. Mesûd el-Hâşimî. *el-Emsâl*. Dimaşk: y.y., 1423.
- İbn Sîde, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail. *el-Muhkem ve'l-muhitü'l-azam fî'l-luga*. ed. Yahya el-Hişab. 12 Cilt. Kahire: Câmiatu Devli'l-Arabiyye el-Munazzamatü'l-Arabiyye li't-Terbiye ve's-Sekâfe ve'l-Ulum, 1996.
- İbn Şehrâşûb, Ebû Cafer Reşîdüddîn Muhammed b. Alî. *Meâlimü'l-ulemâ*. Necef: Matbaatü'l-Haydariyye, 1380.
- İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim. *Mukaddime fî usuli't-tefsir*. Beyrut: Daru Mektebeti'l-Hayat, 1980.
- İbnu'l-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım. *el-Ezdâd*. b.y.: y.y., 1407.
- İbnu's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî en-Nahvî. *el-Usûl fî'n-nahv*. 2 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, ts.
- İsbehed Merzubân, İbn Şirvîn b. Rustem b. Şehrîyâr. *Merzubânnâme*. Beyrut; Kahire: Matbaatu Haceriyye fî Matbaati Ahmed Efendî el-İzmirlî, 1287.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mucemü'l-müellifîn: Terâcimü musannifi'l-kütübî'l-arabiyye*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Müsenna, ts.

- Marifet, Muhammed Hadî. *et-Tefsir ve'l-müfessirûn fi sevbihî'l-kaşîb*. 2 Cilt. Meşhed: el-Câmiatü'r-Razaviyye li'l-ulûmi'l-islamiyye, 1418.
- Meclisî, Muhammed Bâkır b. Muhammed Takî. *Biharü'l-envar*. 110 Cilt. Müessesetü't-Tab ve'n-Neşr, 1410.
- Meydânî, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm en-Nîsâbü'rî. *Mecmau'l-emsâl*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.
- Muberrred, Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Ezdî. *el-Muktedab*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ts.
- Müntecbüddîn, Ali b. Ubeydullah. *el-Fihrist*. ed. Seyyid Celaleddin Muhaddis Urmevî. Kum, ts.
- Müslim b. Haccâc, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-sahîh*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâşî'l-Arabî, ts.
- Seyithanoğlu, Ayşe. *Maksatları ve Mesajları Bakımından Kuran Meselleri*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Sîbeveyhi, Ebû Bişr Amr b Osman b Kanber el-Harisi. *Kitâbu Sibeveyhi*. thk Abdüsselam Muhammed Harun. 2 Cilt. Mektebetü'l-Hanci, 1988.
- Suhârî, Ebû'l-Munzir Seleme b. Muslim b. İbrâhîm. *el-İbâne fî'l-luğati'l-arabiyye*. 4 Cilt. Meskat: y.y., 1420.
- Sülün, Murat. “Şî'râ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/180-181. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmül el-Bağdâdî. *Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*. 24 Cilt. Dâru'l-Fikr, 1995.
- Tahrani, Muhammed Muhsin Aga Büzürg. *ez-Zeria ila tasanifi's-Şia*. 25 Cilt. Matbaatü'l-Kada, ts.
- Tarafe b. el-Abd, Ebû Amr Tarafe b. el-Abd b. el-Bekrî. *Dîvânu Tarafe b. el-Abd*. b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002.
- Tevhidî, Ali b. Muhammed b. Abbas Ebû Hayyan. *el-Besair ve'z-zehair*. Dâru Sadır, 1988.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî. *Meâni'l-Kur'ân ve İrâbuhu*. thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî. 5 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Amr. *Esâsu'l-belâğa*. thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sevd. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1998.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Amr. *Rebû'u'l-ebrâr ve nusûsu'l-ahyâr*. Beyrut: Muesseseti'l-Alemî, 1412.